

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Запорізький національний технічний університет

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

**з курсу «РЕДАГУВАННЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ
ЛІТЕРАТУРИ»**

для студентів V курсу 035.04 “Германські мови та літератури
(переклад включно)” усіх форм навчання

2018

Конспект лекцій з курсу «Редагування науково-технічної літератури» для студентів V курсу 035.04 “Германські мови та літератури (переклад включно)” усіх форм навчання / Укл.: доц., к.філол.н. І.В.Кузнецова. – Запоріжжя, 2018. – 82с.

Укладач: доц., к.філол.н. І.В.Кузнецова

Рецензент: Куц Є.О., к.філ.н., доцент

Відповідальний за випуск: А. Важнича

Затверджено
на засіданні кафедри “Теорії та практики перекладу”
Протокол № 9 від 13.06.2018

Рекомендовано до видання
Навчально-методичною комісією Гуманітарного
факультету
Протокол № 2 від 19.06.2018

ЗМІСТ

С.

ЛЕКЦІЯ 1	
РЕДАГУВАННЯ ЯК ОДНА ЗІ СКЛАДОВИХ ПРОФЕСІЙ	
ПЕРЕКЛАДАЧА. ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ РЕДАГУВАННЯ	
.....	4
ЛЕКЦІЯ 2	
ВИДИ ПОМИЛОК І ПРАВОК ТЕКСТУ ТА РОБОТА	
РЕДАКТОРА З НИМИ	19
ЛЕКЦІЯ 3	
НОРМАТИВНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ	33
ЛЕКЦІЯ 4	
ОДИНИЦЯ ПЕРЕКЛАДУ. ПРОБЛЕМА ОЦІНКИ ЯКОСТІ	
ПЕРЕКЛАДУ. МОВНА ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ ЯК ПРОБЛЕМА	
РЕДАГУВАННЯ ПЕРЕКЛАДІВ.....	40
ЛЕКЦІЯ 5	
ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РЕДАГУВАННЯ	
НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ПЕРЕКЛАДІВ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ НА	
УКРАЇНСЬКУ	ЛЕКСИЧНИЙ
РЕДАГУВАННЯ.....	РІВЕНЬ
	48
ЛЕКЦІЯ 6	
ГРАМАТИЧНИЙ АСПЕКТ РЕДАГУВАННЯ.....	62
ЛЕКЦІЯ 7	
СТИЛІСТИЧНІ	ОСНОВИ
РЕДАГУВАННЯ	
ПЕРЕКЛАДІВ.....	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	81
ДОДАТОК А.....	82

ЛЕКЦІЯ 1

РЕДАГУВАННЯ ЯК ОДНА ЗІ СКЛАДОВИХ ПРОФЕСІЙ ПЕРЕКЛАДАЧА. ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ РЕДАГУВАННЯ

Редагування як соціально необхідний процес опрацювання тексту функціонує в житті суспільства вже близько двох з половиною тисяч років, проте редагування як наука виникла досить недавно – менше ніж століття тому, і окремих досліджень, присвячених його розвитку, поки що мало.

Редагування тексту – це своєрідний вид літературної діяльності, в процесі якої редактор завжди вирішує творчі завдання, але водночас виступає у ролі дослідника. **Редагування** визначають як перегляд (іншими словами аналіз, контроль) і виправлення повідомлень. **Редагування** (лат. - впорядкований) - вид фахової діяльності, пов'язаної з підготовкою до випуску у світ творів друку та аудіовізуальної продукції. Сучасне уявлення про редагування почало формуватися з виникненням книгодрукування (в Європі - сер. XV ст.). Є редагування технічне і мовно-літературне. Структура редагування включає редакторський аналіз, прийняття рішення й правку. За визначенням З.І. Партика «**Редагування** - це виробничий процес опрацювання повідомлень у ЗМІ». Редагування не мета, а засіб в утвердженні себе. Для багатьох категорій мовців воно входить у професійні обов'язки. Це освітяни, працівники культури, держaparату, засобів масової інформації, духовенство. Особлива відповідальність належить працівникам радіо і телебачення. Щоб вміти редагувати, треба мати високий рівень культури усного і писемного мовлення.

Як вважає З.І. Партико: «**Редагування** - аж ніяк не „наукотворча примха” людей». Воно існує тому, що автор і реципієнт об'єктивно через відсутність зворотнього зв'язку не можуть спілкуватися з потрібною ефективністю. Для її підвищення потрібні редактори, а редакторам для того, щоби забезпечити цю ефективність, необхідна наукова теорія, яка давала б змогу досягти цієї ефективності.

Визначення предмета редагування в наукових дослідженнях є тим питанням, яке викликає багато суперечок. На думку більшості дослідників, **предметом редагування** є приведення об'єкта редагування у відповідність до чинних у певний час і конкретному суспільстві норм, а також його творча оптимізація, метою якої є отримання заданого соціального ефекту. Процес редагування полягає

у перевірці інформації для удосконалення або виправлення її структури, змісту, відповідності, завершеності, логічної послідовності, методів презентації.

Основним **об'єктом редагування** виступає авторський оригінал. Він може містити текстову, а також ілюстраційну, аудіо- чи відео частини, які виступають рівноправними об'єктами редагування.

Редагування перекладу буває двох типів. По-перше, це авторське редагування, коли редактором свого тексту виступає сам перекладач. По-друге, це редагування готового тексту, яке здійснює інша людина, тобто редактор. Виникає питання, наскільки необхідно залучати до перевірки редактора, який є сторонньою особою, а редагування може здійснити сам перекладач. На жаль, для забезпечення перекладу високої якості не достатньо лише авторського редагування. Авторське редагування нічим не відрізняється від пошуків нових варіантів у процесі перекладу. Проблема полягає в тому, що перекладач не може дати адекватну, об'єктивну оцінку свого тексту, йому важко уявити механізми сприйняття, які будуть у реципієнтів, лише тому, що він є автором тексту. Редактор завжди є першим реципієнтом повідомлення і наче випробує його сприйняття на самому собі. Редагування повідомлення редактором-професіоналом є об'єктивно необхідним та обов'язковим. Із цього, звичайно не випливає категоричне заперечення можливості саморедагування. Саморедагування, здійснене автором, та редагування того ж повідомлення редактором- професіоналом, повинні доповнювати одне одного, адже обидва види правок спрямовані на поліпшення якості тексту, досягнення його довершеності. Первісне розуміння сутності терміна **р е д а г у в а н н я** можна осягнути, заглибившись у його етимологію. Латинські дієслова *redigo*, *redactum* дослівно *означають приводити, доводити в порядок; упорядковувати; робити достовірним*. Французьке *redaction* складається з двох слів: *red* – *знову і actio* – *діяти*. Отож, спрощено тлумачити це поняття можна як повторну дію з метою удосконалення, наведення порядку після уже кимсь або власноруч зробленого. До етимології терміна закономірно звертаються чи не всі дослідники цієї проблеми. І теза про те, що головна мета складного процесу редагування – приведення в певний прядок тексту – заперечень не викликає ні в кого. Складніше з інтерпретацією змісту, завдань та видів редагування. Нерідко, абсолютизуючи один із аспектів цього явища за рахунок недооцінки

іншого, маємо цілковито різноманітну аргументацію, а, відповідно, й відмінне змістове наповнення визначень. І тут не можна не погодитися з думкою

А. Капелюшного про те, що, «всі ці визначення ґрунтуються на різних підходах, на різному розумінні змісту, предмета редагування».

Спроби систематизувати ці різні підходи на науковому просторі колишнього СРСР розпочалися ще в середині 60-х років минулого століття, коли в результаті гострих суперечок численних практиків і окремих теоретиків, передусім російської школи редагування, робилися перші спроби з наукового погляду осмислити природу редагування, визначити його предмет, завдання, цілі. Тоді ще тільки нагромаджувався певний масив узагальнень і наукових знань із цієї проблематики. Адже «навіть у підручниках і навчальних посібниках із теорії і практики редагування, виданих до 1968 року, було відсутнім визначення цього поняття». Тлумачення ж його в наявних на той час енциклопедичних і термінознавчих словниках були з наукового погляду неточними, неповними, однобічними. Наприкінці 60-х років у Москві Всесоюзна Книжкова палата зініціювала здійснення огляду опублікованих в СРСР науково-дослідних робіт за темою «Теорія та практики редагування». Результатом цього стала оглядова публікація Р. Абдулліна, в якій він умовно окреслює два типи підходів різних авторів до трактування ключового поняття означеної теми: занадто вузьке й занадто розширене. Зупинимося детальніше на аналізі розробок і досліджень, які репрезентують перший підхід. З українських дослідників першим звернувся до цієї проблеми Р. Іванченко. Ретельно проаналізувавши хід суперечок практиків і теоретиків, що відбулися на той час, процес теоретичних пошуків природи редагування він умовно розділив на три напрями:

ПЕРШИЙ - Обґрунтування необхідності редагування в процесі підготовки до друку того чи іншого видання, трактування його як виду суспільної діяльності, повернення в суспільство авторитету й поваги до редакторського фаху (Л. Чуковська, О. Кундзіч, С. Фрідман, Л. Серпілін).

ДРУГИЙ - Спроби творчого застосування положень філологічної, зокрема, лінгвістичної науки для редакторської практики (К. Билінський, Д. Розенталь, Д. Григораш).

ТРЕТІЙ - Пояснення сутності редагування крізь призму особливостей природи творчого процесу, специфіку створення того чи

іншого виду тексту (Г. Каплан, Ю. Ліхтенштейн, В. Максимова, С. Вавилова).

Визначивши третій напрям за найбільш перспективний, послідовник Р. Іванченка В. Різун у розділі «Поняття про літературне редагування» підручника «Літературне редагування» сконцентровує увагу на з'ясуванні «природи творчого комунікативно-мовленнєвого процесу» розгляду «механізму творення тексту», оскільки, на думку вченого, «саме в особливостях творчого процесу письменників, журналістів та інших майстрів слова ховається специфіка редакторської роботи». В українській школі редагування найяскравішим виразником творчого начала в редагуванні є Р. Іванченко. Учений не випадково обрав предметом свого аналізу твори красного письменства, оскільки саме на таких текстах редактор найповніше може збагнути змістове наповнення своєї праці. І хоч повного, узагальненого, визначення сутності редагування в двох найголовніших книгах Р. Іванченка («Рукописи у редактора», «Літературне редагування») не знаходимо, своєрідний анатомічний «зріз» процесу редагування та трактування його природи здійснено в цих книгах повно і переконливо. Творчий процес народження будь-якого авторського твору Р. Іванченко схематично поділив на два етапи:

- перший - процес визрівання і реалізації задуму;
- другий - процес шліфування твору.

Необхідність, на перший погляд, небажаного й непотрібного посередництва редактора в реалізації творчого процесу письменника автором доведена тут із погляду зумовленості такого посередництва «суспільною потребою суспільства». Редакторську роботу «другої черги», цю своєрідну шліфовку викладу, цей учений вважає фактично перевіркою тексту з позиції сприйняття. Лише з цієї позиції він дає визначення редагування як «остаточного опрацювання тексту перед задачею до набору з позиції сприймання». Отож, наше визначення понять редагування та літературне редагування є таким. **Редагування** – це вид професійної діяльності, який передбачає послідовне виконання спеціально підготовленим працівником за результатами редакторського аналізу низки творчих та організаційно-технічних функцій на різних етапах підготовки й випуску конкретного видавничого, журналістського чи кіношного продукту і спрямований на удосконалення змісту та форми цього продукту з метою

результативнішого сприйняття його користувачем. **Літературне редагування** – це різновид редагування, який передбачає послідовне виконання спеціально підготовленим працівником низки творчих функцій, спрямованих передусім на удосконалення мови, стилю, композиції, всієї структури конкретного видавничого, журналістського чи кіношного продукту.

Науковій дисципліні під назвою «літературне редагування» немає в більшості країн світу. Американська «Effective writing» є набором конкретних рекомендацій, в якому, хоч як це дивно, аналізові системи читач - твір - автор у теоретичному плані уваги не приділяється. У колишньому Радянському Союзі у зв'язку зі специфікою його ладу сформувались окремі наукові напрями, відсутні в країнах Заходу, зокрема «літературне редагування». Коли в світі вимоги щодо побудови тексту здебільшого ставили до автора, то в державі, де права автора було обмежено, найбільша відповідальність за публікацію покладалася на редактора. Ще у 20-ті роки це призвело до запровадження двох чи навіть трьох редакторів: політичного (по суті, цензора), літературного (відповідав за мовну нормативність тексту) та, в деяких випадках, наукового (відповідального за дотримання «наукових норм»). Звідси й подальша класифікація редагування на політичне, літературне і наукове. Українське літературне редагування формувалося чи підсвідомо, чи свідомо, але приховано, як протистояння тому літературному редагуванню, що вже раніше було сформоване в Росії. Потреба виходити у процесі редагування із зіставлення сприймання тексту читачем і задуму й створення тексту автором зумовила виділення у творі самостійних і несамостійних мовленнєвих рівнів, а також використання понять про комунікаційну або інформаційну ситуацію, уявлення про авторський і читацький контексти.

Основу методологічних настанов української теорії літературного редагування ми знаходимо в риториці Аристотеля. Аристотель запропонував найпростішу схему комунікативного акту («промови»): оратор - промова (за його термінологією, «власне промова») - слухач. До цього він додавав два надзвичайно важливі положення. По-перше, слухач є метою всього, і, отже, промова (вона в розумінні Аристотеля містить водночас не лише «власне промову», а також слухача й оратора, що й робить її тим, що ми називаємо комунікативним актом) залежить від слухача і являє собою чи не

вперше описану в науці систему. У цій системі визначальним є слухач, а особливості - стиль промови - визначає серед іншого його «зісутність» - нездатність чи небажання сприймати промову так, як її хотів би сприймати оратор. Необхідність використання спеціальних прийомів у промовлянні, які для Аристотеля виступають як стиль, пов'язана саме із «зісутністю» слухача, особливостями його налаштованості і свідомості. Ще одна важлива для літературного редагування особливість риторики Аристотеля – поради щодо управління процесом спілкування на основі психології сприймання, подолання психологічних обмежень, пов'язаних із сприйманням адресата. На нашу думку, такий підхід до вирішення проблеми мав би сприяти зближенню, а не роз'єднанню, різних поглядів дослідників на предмет, зміст та складові редагування. Редагування має свої спеціальні методи виконання. **Методи редагування** – це послідовність процедур, які дають змогу відшукати в окремих компонентах повідомлення відхилення від норм та виправити їх.

Редагування складається з двох повністю рівноправних процедур – аналізу (контролю) та виправлення (реконструкції) тексту. Стосовно цих процедур можна сказати, що **аналіз (контроль)** – це процедура пошуку, фіксації та локалізації помилок у повідомленні, а **виправлення (реконструкція)** – це процедури видалення у повідомленні помилок, виявлених у процесі контролю.

Виділяють три аспекти перекладу, які потрібно перевірити редакторів:

- ступінь формальної відповідності оригіналу тексту,
- ступінь формальної відповідності у кінцевій мові,
- ступінь смислового навантаження та прийнятності для цільової аудиторії.

Аналіз ступеня формальної відповідності оригінальному тексту можна здійснювати двома способами: або ретельним порівнянням структур, що співвідносяться, або оцінкою загальних відмінностей у перекладі та оригіналі. Завданням редактора є виявлення ступеня зрозумілості значення, змісту повідомлення. Дані аспекти визначають специфіку редагування перекладів, яка тісно пов'язана з використанням знань із контрастивної лінгвістики. Більшість тексту передається за допомогою позамовних засобів, створюється культурний фон оповідання, а це, у свою чергу, викликає труднощі при перекладі. Переклад практично базується на знанні контрастивної

лінгвістики та типології двох мов. Під час перекладу перекладач використовує порівняльний аналіз як метод вибору форми, яка найбільш адекватно передає і зміст, і попередньо обрану форму. Тому редагування, так само як і переклад, пов'язане з такими розділами знань як мова та мислення, мова та культура, психо- та соціолінгвістика. У цьому і полягає специфіка професії редактора перекладів. Оскільки перед редактором стоїть вирішення не одного завдання, його робота має бути організованою та систематизованою.

Процес редагування та перевірки можна поділити на такі етапи:

а) ознайомлення з текстом оригіналу та перекладу, що включає в себе сканування тексту, яке спрямоване на визначення тематики, стилістичних особливостей, якості вжитої у документі мови; ідеї щодо можливостей покращення тексту;

б) звірення тексту перекладу з вихідним текстом, а це послідовна, ретельна перевірка відповідності кожного слова, кожної фрази перекладу вихідному тексту, єдності використаної термінології, логіки викладу, а також порівняння смислового значення. Даний етап включає в себе роботу зі словниками, довідниками, мережею Інтернет, консультації колег та спеціалістів тієї чи іншої галузі. Редактору необхідно мати лист для нотаток, де б зазначались власні назви, термінологія, а також помилки та виправлення, що дасть змогу забезпечити однорідність вжитої термінології;

в) внесення смислових і стилістичних правок; перевірка тексту на наявність граматичних, орфографічних, пунктуаційних, синтаксичних та ін. помилок. Виправити помилку недостатньо, адже необхідно узгодити все речення, перевірити його завершеність, не забувати при цьому про індивідуальний стиль перекладача;

Г) завершальний етап - порівняння попереднього тексту з його новим варіантом, остаточна перевірка тексту.

ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ РЕДАГУВАННЯ

Редагування як соціально необхідний процес опрацювання тексту існує в житті суспільства вже близько двох з половиною тисяч років, проте редагування як наука виникло не так давно – менше століття тому, і окремих досліджень, присвячених його розвитку, поки що мало. Отож уважаємо доцільним запропонувати таку періодизацію, яка виділяє періоди, а в їх межах – етапи розвитку редагування: а) Період існування редагування як виду практичної діяльності (III ст. до н. е. – середина XIX ст.), у тому числі етапи: –

виникнення редагування (III ст. до н. е. – початок н. е.); – стагнація в редагуванні (початок н. е. – середина XV ст.); – відродження редагування (кінець XV ст. – середина XIX ст.). б) Період нагромадження фактів редакційної практики та теорії (друга половина XIX ст. – 30-ті роки XX ст.). в) Період функціонування редагування як науки (30-ті роки XX ст. – початок XXI ст.), у тому числі етапи: – становлення редагування як науки 30-ті – 60-ті роки XX ст.); – класичне редагування 60-ті – 90-ті роки XX ст.); – комп'ютерне редагування (90-ті роки XX ст. – початок XXI ст.).

Період існування редагування як практичної діяльності

Виникнення редагування

Різну ефективність впливу повідомлень люди відчували здавна, ще в дописемний період. Уже тоді існували прислів'я, приказки та повчання, що встановлювали правила, як слід говорити. Наприклад, в українській мові серед осучаснених відтворень цих прислів'їв, приказок та повчань маємо таке: «Говори не так, щоби тебе могли зрозуміти, а [говори] так, щоби тебе не могли не зрозуміти». Із появою писемності, коли виникла можливість передавати повідомлення у часі й просторі, проблема редагування стала значно актуальнішою. Тепер автори повинні були самі дбати про те, щоб інші люди могли зрозуміти їх повідомлення за десятки, сотні чи тисячі кілометрів або через десятки, сотні чи тисячі років. Це апріорі вимагало від авторів та їх читачів користуватися одними й тими ж нормами (хоча б найпростіше – однаково позначати літери, 15 тобто створити й однаково користуватися кодом передачі повідомлень). Тому з появою вже перших писемностей виникло завдання їх нормалізації. На початку III ст. до н. е. була заснована Александрійська бібліотека, де в різні періоди зберігалося від 0,5 до 0,7 млн. книг. До обов'язків хранителів книгозбірні, якими були найвидатніші граматиками того часу, належало, зокрема, виправлення та коментування зібраних текстів. Враховуючи таку специфіку роботи, граматиків можна вважати першими професійними редакторами. У II ст. до н. е. в латинській мові з'явився і сам термін «редагування». Його утворили від латинського слова *redigere* (упорядковувати) і похідного дієприкметника від нього – *redactus* (упорядкований). У семантиці цього слова особливу увагу привертає те, що воно асоціювалося з поняттям порядку, який, у свою чергу, базується на понятті норми. У I ст. до н. е. в Римі покупці вже могли в майстернях, де переписували книги, за певну плату замовити перевірку книг на відповідність

оригіналу, а також мовним та іншим нормам. Саме тоді цей процес (приведення копії тексту у відповідність із оригіналом) почали називати коректурою (від латинського *correctura* – виправлення). У латинській мові існувало, відповідно, й слово для позначення особи, яка займалася цією працею, – *corrector* (виправляч). Отже, першими професійними коректорами були саме ці античні виправлячі книг. В античному Римі вже існували певні соціальні норми редагуван 16 У період античності виникли, як відомо, логіка, риторика та поезика. Незважаючи на відсутність у них фундаментальних експериментальних досліджень, завдяки геніальним інтуїтивним здогадкам учених ці науки піднеслися надзвичайно високо. У майбутньому теорія редагування скористалася цілою низкою їх положень. Зокрема це: питання ефективності повідомлень; теорія готування повідомлень (знаходження матеріалу; його розташування, тобто компоновання; словесне оформлення, тобто його правильність, зрозумілість, доречність, художність); теорія стилів повідомлень (високий, середній та низький); способи опрацювання повідомлень (видалення, вставлення та заміна частини повідомлення); логічні норми редагування повідомлень; поетичні норми прекрасного. Стагнація в редагуванні У часи середньовіччя редагування на довгий час поринуло в стан занепаду. Переписувачі книг перемістилися з античних майстерень у монастирські келії. Змінилася і тематика видань – переписуванню і тиражуванню найчастіше підлягала релігійна, іншими словами, строго канонічна література. Тому з одного боку різко скоротилася необхідність редагування текстів, а, з іншого – особливу увагу почали приділяти одній з норм редагування – приведенню тексту копії у відповідність до оригіналу, тобто коректури. Зокрема надзвичайно старанно виконували коректуру релігійних текстів. В епоху середньовіччя в опрацюванні повідомлень новим було лише те, що в цей час розглядали питання композиції релігійних проповідей і листів. Зокрема для листів навіть давали готові зразки (шаблони). Відродження редагування Після винайдення у XV ст. книгодрукування, в епоху Відродження, потреба у видавничих працівниках різко зросла. Спершу їх роль відігравали самі друкарі. Проте з часом у зв'язку зі збільшенням випуску книг коректори виділилися в окрему професію. Вважають, що відродив це забуте з часів античності ремесло італійський видавець XVI ст. А. Мануцій. Поступово професія коректора (редактора) набуває все

більшого значення. Так, в університетах Франції для нагляду за підготовкою видань призначали спеціальних інспекторів (фактично – видавничих працівників). Згідно зі спеціальними вимогами вони повинні були відпрацювати у друкарнях не менше чотирьох років учнями, а після цього – ще три роки самостійно; мусили 17 володіти грецькою та латинською мовами, а також знати норми моралі та правовірності. Добираючи коректорів, почали навіть враховувати психологічні особливості людей різних статей. В епоху Відродження набуває розвитку не тільки практика видавничої справи. Паралельно вона починає розвивати теорію повідомлень. У Франції, Італії та Німеччині створюють багато підручників із риторики, де є вказівки, наприклад, щодо написання панегіриків чи полемічних послань. Період нагромадження редакційних фактів Редакційні факти, що нагромадилися з другої половини XIX ст. до 30-х років XX ст., можна розділити на дві групи: відкриття (закономірності) різних наук, що стосуються безпосередньо редагування, і факти видавничої практики. Найсуттєвіше вплинули на теорію редагування відкриття у мовознавстві та психології. Надзвичайно продуктивним було відкриття того, що кожен носій мови надає слову, окрім загальноприйнятого, ще й своє, індивідуальне значення. Очевидно, що надання в повідомленнях індивідуального значення тим чи іншим словам призводить до зниження ступеня його розуміння. Наявність таких індивідуальних значень слів вперше виявив і описав у другій половині XIX ст. український лінгвіст О. Потебня (об'єктивне та суб'єктивне значення слова), а пізніше на це ж явище звернув увагу німецький вчений Г. Пауль (узуальне та оказіональне значення слова). Наступним важливим відкриттям було те, що, як виявилось, механізми творення мови суттєво відрізняються від механізмів її сприймання. На початку XX ст. про це писав російський мовознавець О. Пешковський. Психологічне обґрунтування цим механізмам дали всесвітньо відомі психологи Ж. Піаже (Франція) та Л. Виготський (Росія), які відкрили внутрішню мову людини й розпочали її дослідження. Учені виявили також, що речення у повідомленнях складаються з двох частин: та, в якій є відома реципієнтові інформація (тема), і та, в якій є інформація, не відома реципієнтові (рема). Вчення про такий поділ речення (актуальне членування речення) розробив чеський лінгвіст В. Матезіус. Поряд з тим, у першій половині XX ст. в мовознавстві виникла теорія функцій мови (Чехія), а також була

суттєво вдосконалена теорія стилів мовлення, що істотно вплинуло на розвиток теорії редагування. Ріст наукових досліджень та кількості засобів масової інформації в другій половині XIX – першій половині XX ст. сприяв різкому збільшенню кількості 18 публікацій (книг, журналів та газет). Так, поряд із науковими відкриттями у видавництвах відбувалося нагромадження емпіричних фактів редагування. Насамперед виникла потреба у формалізації та стандартизації як повідомлень у цілому, так і окремих їх елементів, наприклад, викликали появу на міжнародному рівні рекомендацій щодо нормалізації бібліографічних описів (англо-американська та прусська системи правил). Крім того, в багатьох країнах було створено норми інженерної графіки, які застосовують звичайно і в наукових повідомленнях. З'явилися також уніфіковані термінологічні системи цілої низки наук. Паралельно йшло нагромадження соціальних норм редагування. Зокрема в цей час створили теорію монопартійності преси, яка відіграла вирішальну роль у житті тоталітарних країн (більшовицький СРСР, гітлерівська Німеччина, фашистська Італія, тоталітарні Китай, Куба та ін.). У рамках цієї теорії розвинулися вульгарні методи психологічного впливу на реципієнтів (наприклад, геббельсівська теорія пропаганди). Водночас відбулося також виділення аспектів редагування, тобто редагування літературного, політичного, наукового й технічного. Суттєвий внесок у нагромадження редакційних фактів зробили видатні письменники та вчені усього світу. Період функціонування редагування як науки Виникнення теорії редагування На початку 20–30-х років XX ст. кількість ЗМІ у світі значно зросла. Генерування повідомлень (художня, публіцистична й наукова творчість) перетворилося на окрему галузь суспільного виробництва. Праця редактора і коректора стала широко розповсюдженою професією. Поряд із тим, від середини XIX ст. до кінця 30-х років XX ст. емпіричних редакційних фактів та наукових відкриттів нагромадилося стільки, що об'єктивно виникла потреба в їх класифікації, систематизації, узагальненні, фаховому поясненні, обґрунтуванні та виробленні методик застосування на практиці. Іншими словами, виникла об'єктивна потреба у формуванні теорії редагування. На цьому етапі кардинальним відкриттям стало дослідження і виявлення в 30–40-х роках рівнів складності (читабельності; англ. readability) текстів повідомлень, проведене в лабораторіях педагогічних закладів США. Дослідження, зокрема Р.

Флеша, Е. Дейла та Дж. Челла, дали змогу визначити рівні складності тексту, оцінити її кількісними показниками, а також виявили її різновиди (синтаксичну та 19 семантичну). Таким рівням складності у відповідність було поставлено чітко визначені групи реципієнтів, які можуть її ефективно сприймати. Спершу редагування як науку формували окремі наукові статті. Проте необхідність підготовки редакторів у вищих закладах освіти викликала появу монографій, перші з яких з'явилися в Європі та Америці на початку 50-х років. На основі монографій почали готувати перші навчальні посібники й підручники. Наукова та навчальна література додатково підштовхнула розвиток теорії редагування. Таким чином, у кінці 50-х років ХХ ст. велика кількість редакційних фактів, наукових відкриттів та потреби видавничої практики визначили перехід від кількісних змін до якісних. На основі досягнень низки фундаментальних і на перетині суспільних та інформологічних наук виникла нова прикладна наука – едитологія, об'єктом вивчення якої став видавничий процес у ЗМІ. Найбільшою складовою частиною едитології стала теорія редагування. Класичне редагування На етапі класичного редагування, забезпечуючи потребу галузі суспільного виробництва (видавничої справи) отримувати фахівців потрібної кваліфікації, розпочалася і ведеться дотепер підготовка у вищих і середніх закладах освіти редакторів та коректорів-професіоналів. Редакторів-професіоналів готували в закладах освіти двох напрямів: на факультетах журналістики університетів (звідси виходили переважно редактори публіцистичної літератури і редактори радіо й телебачення), а також у поліграфічних університетах (тут найчастіше готували редакторів для книжкових видавництв – художніх та науково-технічних). На цьому етапі в науковій та навчальній літературі було зафіксовано переліки основних тем, які повинна висвітлювати теорія редагування, описано його основні методи, сформовано множину найчастіше вживаних норм. Класична теорія редагування розвивалася в кількох напрямках: як організаційно-технічна, творча, лінгвістична, політична і нормативна наука. Ці напрями створили різні підходи до редагування: від зведення його до елементарно простих операцій під час виправлення тексту і аж до повного отождолення з творчістю, яку можна ілюструвати на окремих прикладах, але неможливо вивчити. Від самого початку в розвитку редагування на європейському та американському континентах була певна різниця, що стосувалася

акцентування окремих напрямів досліджень: на європейському континенті дбали насамперед 20 про соціальні та лінгвістичні норми редагування, а на американському – про психолінгвістичні та поліграфічні, а також про видавничу діяльність. У кінці 90-х років у класичній едитології виникла криза. Відбулося це внаслідок широкого впровадження персональних комп'ютерів у щоденне життя суспільства. Автори почали набирати тексти повідомлень за допомогою комп'ютерів і зберігати їх на комп'ютерних носіях інформації. ЗМІ почали в повному обсязі здійснювати комп'ютеризоване редагування і верстання видань за допомогою ПС. Криза розвинулася в двох аспектах: теоретичному й практичному. Теоретична криза виражалась у неспроможності класичної едитології пояснити можливість контролю дотримання норм у повідомленнях за допомогою комп'ютерів і в частковому чи повному запереченні автоматизації редагування. Практична криза виражалась в тому, що редактори-класики, навчені традиційної (металевої) технології готування видань, часто не могли оволодіти новою комп'ютерною технологією, а тому несвідомо чинили спротив її впровадженню у виробництво. Такі ситуації, як правило, завжди трапляються в часи кардинальної зміни технологічних схем виробництва, а тому є нормальним явищем. Комп'ютерне редагування Хоча етап комп'ютерного редагування почався в 90-х роках ХХ ст., його передвісники з'явилися значно раніше. Ще в кінці 50-х – на початку 60-х років російські вчені вперше висловили думку про те, що редагування можна автоматизувати. Суть такої автоматизації вбачалася в тому, що «не зовсім правильна ... мова буде перекладена на зовсім правильну». Пізніше (в 60-х – 80-х роках) у рамках досліджень у галузі комп'ютерної лінгвістики було розроблено програми, що давали змогу автоматизувати деякі процеси редагування. Із кінця 80-х років у ЗМІ за допомогою комп'ютерів почали здійснювати автоматичний контроль орфографічної правильності тексту, контроль складності, контроль стилістичних характеристик лексики, частковий контроль синтаксису й пунктуації, автоматичне виправлення (в режимі діалогу) орфографічних помилок. Можливість виконання на комп'ютері деяких процесів редагування й усвідомлення можливості часткової заміни людини-редактора комп'ютером змусила дослідників переосмислити саму суть процесу редагування. Зокрема, виявилось вкрай важливим детально, крок за

кроком, описати хоча б основні 21 процедури, що їх виконує під час опрацювання тексту редактор, і скласти їх алгоритм (далі такий алгоритм може бути закодований будь-якою мовою програмування, трансльований і виконаний на комп'ютері). Такий алгоритмічний опис роботи редактора – це кібернетична модель його виробничої діяльності. Таким чином, виникла об'єктивна потреба описувати редагування методами точних наук, а отже, воно стало об'єктом математичного моделювання. Сучасна класична едитологія ще мало готова до моделювання редагування методами точних наук. Адже цей період лише розпочався. Гадаємо, що розв'язання задач моделювання лежатиме на перетині багатьох як гуманітарних, так і точних наук. Одну з вирішальних ролей у моделюванні редагування повинна відіграти така складова частина сучасного мовознавства, як комп'ютерна лінгвістика. Становлення редагування в Україні У часи середньовіччя в Україні у великих майстернях, де виготовляли рукописні книги, працювали так звані «справники», які звіряли переписані копії з оригіналами книг. Справники виконували одночасно функції і коректора, і редактора, і текстолога. Справником був і першодрукар І. Федоров, який прибув в Україну (до Львова) з Москви. У Росії така праця дорого обійшлася йому, оскільки саме через справництво І. Федоров був змушений покинути Москву (в післямові до львівського «Апостола» 1574 р. він вказував, що в Москві «граматики не розуміють»; річ у тім, що І. Федоров заміняв у канонічних текстах малозрозумілі слова на зрозуміліші, тобто виконував одне з основних завдань редагування – адаптацію тексту). У XVII ст. у друкарні Києво-Печерської лаври коректорів називали «столпоправителями», а у Львівській братській школі – «дозорцями». До їх обов'язків входило пильнувати, щоби текст, схвалений справниками, друкарі правильно набрали. Як і в країнах Європи, в Україні поряд із практикою видавничої справи в рамках риторики ставили й деякі питання теорії опрацювання повідомлень. Зокрема у XVII – XVIII ст. І. Галятовський підготував трактат «Наука, елбо способ зложення казання», Ф. Прокопович – професор Києво-Могилянської академії – підручник «Риторика». Ще інші підручники риторики написали М. Довгалевський та Г. Сковорода (на жаль, робота останнього до нас не дійшла). У XIX ст. українські вчені зробили значний внесок у збір закономірностей для майбутньої теорії редагування. Тут маємо на увазі вже згадану теорію значень слова

видатного українського мовознавця О. Потебні. 22 У середині XIX ст. відомим видавцем і редактором був П. Куліш, який досконало знав українську мову. Правда, його редакторська манера відзначалася, як можна сказати тепер, крайнім суб'єктивізмом (він виправляв рукописи на свій смак і розсуд). Значну роль у практиці редагування українських видань кінця XIX – початку XX ст. відіграв І. Франко. Дослідник його редакторської діяльності Л. Маляренко окреслює такі принципи діяльності І. Франка як редактора: ідейна спрямованість, принциповість стосовно суспільної орієнтованості видання, правдивість слова, колегіальність у прийнятті редакційних рішень, планування редакційної діяльності, об'єктивний відбір авторів та матеріалів, повага до індивідуальної творчої манери авторів, тісний зв'язок редактора з авторами і (якщо можливо) узгодження з ними виправлень. І. Франко як редактор сформулював свої вимоги до видань дитячої та шкільної літератури, наукових та художніх творів, а особливо – перекладів зарубіжної класики українською мовою. Надзвичайно колоритними є спогади про будні редакторської праці І. Франка, які М. Рудницький записав у В. Стефаника. У час входження України до складу Російської та Австро-Угорської імперій видавнича справа розвивалася мало. Українська мова, зокрема в Росії, була заборонена, а значить, друковану продукцію нею не публікували. У час боротьби за незалежність Української держави в журналі «Книгарь», що виходив у Києві в 1917 – 1920 р., вчені-дослідники ставлять деякі проблеми редагування (композиція видань навчальної та популярної літератури; нормованість мови; дослідження видавничої діяльності відомих представників української культури та ін. Визначну роль у видавничій справі в період 20–30-х років відіграють видатні вчені М. Грушевський та І. Огієнко. Зокрема, М. Грушевський був одним із фундаторів українського академічного книговидання. Як редактор він відзначався винятковою об'єктивністю в редагуванні авторського тексту, а також чітко визначав допустимі межі втручання в нього (так, навіть достеменно знаючи, що в тексті є помилки, він все ж не виправляв їх сам, а просив зробити це автора. На виняткову увагу як редактора заслуговує і спадщина І. Огієнка. Він, як ніхто інший, зробив дуже багато для становлення в Україні єдиних лінгвістичних норм редагування. Крім того, І. Огієнко одним із перших почав формулювати постулати, тобто найбільш узагальнені норми, редагування. Так само заслуговує на увагу формулювання

етичних норм редагування О. Бочковського та С. Сірополка в кінці 30-х років. Вони виділили також 23 політично залежні (явно й приховано) й незалежні ЗМІ, встановивши в такий спосіб існування політичних норм редагування. Після ліквідації незалежної держави розвиток редагування в Україні відбувався в складі СРСР. Його центром став Український поліграфічний інститут (тепер – Українська академія друкарства), який після Другої світової війни перевели з Харкова до Львова. Спеціалісти цього інституту створили так звану «львівську школу редагування». До числа перших монографічних видань цієї школи належать праці Р. Іванченка «Робота редактора над точністю слова і стислістю викладу» (Львів, 1964) та його ж «Літературне редагування» (Харків, 1970). Окрім того, в 60-х роках була випущена книга Д. Григораша «Теорія і практика редагування газети» (Львів, 1966). У 1972 р. викладачі Українського поліграфічного інституту опублікували «Довідник коректора». До цього часу він залишається найповнішим україномовним виданням, що описує норми редагування. На початку 80-х років починає розвиватися «київська школа редагування». Її особливістю була, зокрема, увага до редагування художньої літератури та публіцистики. Засновником цієї школи став Р. Іванченко. Деяко осторонь від цих обох шкіл стоять дослідження з автоматизації редакційних процесів З. Партика, а також виконане під керівництвом В. Перебийніс дослідження «Лингвистические проблемы автоматизации редакционно-издательского процесса» (Київ, 1986). Названі видання свідчать, що львівська та київська школи поставили редагування в Україні на рівень світових досягнень едитології

ЛЕКЦІЯ 2

ВИДИ ПОМИЛОК І ПРАВОК ТЕКСТУ ТА РОБОТА РЕДАКТОРА З НИМИ

Зазвичай помилка визначається як об'єктивне відхилення, яке є різницею між неправильним компонентом повідомлення та його нормативним (правильним) поданням. Іншими словами, помилка – це об'єктивне відхилення, яке доповнює правильний компонент повідомлення до неправильного (помилкового). Таким чином, будь-який компонент повідомлення можна було б назвати помилковим, якщо він не тотожний жодній із норм нормативної бази, і правильним, якщо цей елемент тотожний хоча б одній з них. Проте слід зазначити,

що не кожен елемент, який не відповідає нормі, є дійсно 10 помилковим, оскільки фіксація норм завжди відстає від динаміки функціонування самих елементів тексту. В художньому дискурсі, наприклад, поширеними є інновації (зокрема індивідуально-авторські або оказіональні), реалії, елементи нонсенсу, які не є кодифікованими в мові, отже за цим параметром можуть вважатися її порушенням. Безумовно, що такі елементи не треба вважати помилковими, і будь-який кваліфікований перекладач та редактор має про це пам'ятати. Існують різні класифікації помилок. Розглянемо деякі з них, які є суттєвими в рамках нашого курсу. Помилки бувають значущими та незначущими. Це визначається тим, наскільки помилка здатна вплинути на процеси сприйняття інформації. Одна й та ж сама помилка може в одній ситуації бути істотною, а в іншій – ні. Класифікація помилок за походженням:

а) інформаційні помилки. Їх визначає відсутність новизни, повторювання вже викладеної тези, неврахування фонових знань реципієнта, згадування про очевидні речі, про які з причин їх очевидності ніхто не писав, і видавання їх за нову суспільну інформацію, кількаразова публікація наукової статті, що містить одні й ті ж дані тощо;

б) модальні й фактичні помилки. Модальні помилки виникають через те, що автори інколи неправильно враховують відношення матеріалу до дійсності. Визначаючи його, вони можуть помилятися, наприклад, коли видають наукову гіпотезу за фактичний стан речей. Трапляється й так, що інколи самі реципієнти помилково сприймають модальність повідомлення. Фактичні помилки є окремим підвидом модальних. До них належать такі твердження, модальністю яких є реальність, проте ці висловлювання хибні.

Наприклад, перекладач не перевіряв реалію: *the Underground Railroad* – так називалася таємна система переправлення втікачів-негрів з рабовласницьких південних штатів на Північ, що діяла в США до 1861 року. «Підпільна залізниця» – назва умовна, насправді система не мала нічого спільного із залізничним транспортом: групи втікачів діставалися Півночі таємними стежками. Як ми бачимо, через неухважність перекладача читач отримав недостовірну інформацію про історичні події. Редактор перекладу, як і редактор будь-якого іншого тексту, зобов'язаний приділити цим елементам належне увагу: співвіднести пов'язані між собою факти, перевірити їх, звертаючись до

відповідних джерел, звернути увагу на дати і цифри, назви, простежити за коректністю цитування тощо. Але, крім цього, редактор не повинен забувати про одиниці і конструкції вихідного тексту, які найчастіше створюють труднощі у перекладі. Одне з перших місць у списку таких труднощів традиційно посідають реалії, і це зрозуміло: адже перекладач не може знати все про історію, культуру і звичаї чужої країни, навіть якщо він вивчав їх в курсі країнознавства. Так, знати не може, але перевірити зобов'язаний. А якщо перекладач допустив помилку, то за точністю передавання реалій повинен простежити редактор. Наприклад, «Tortilla Soup було перекладено на українську мову як «Черепажовий суп» - у перекладача, мабуть, виникла цілком зрозуміла асоціація з черепахою Тортиллою. Насправді головний герой – фахівець з мексиканської кухні, а Tortilla – це тортилья, мексиканська перепічка з кукурудзяної муки.

У перекладі книги зі філософії читаємо: «*Величні гранти виділялися на вивчення текстів Старого Завіту*». Однак перекладач не взяв до уваги те, що в XIX столітті – а саме цей період у розвитку богословської науки описано в науковій статті – наукові гранти (тобто цільові грошові дотації на проведення досліджень) були ще не дуже поширені.

У вихідному англійському реченні *Tremendous scholarship has been invested in the study of the Old Testament text itself*. -багатозначне *scholarship* набагато більше стосується науки, ніж фінансів («вчені» або «наукова думка»), тобто йдеться про те, що на вивчення тексту Старого Завіту було спрямовано зусилля багатьох учених.

Часто фактичні помилки допускають, перекладаючи географічні і власні назви, які також належать до реалій.

Середній Схід - це країни, розташовані навколо Перської затоки. Усе правильно, *middle* - «середній», але *Middle East* - по-українськи «Близький Схід». Навіть якщо ця назва не знайома перекладачеві з шкільної програми, вона є у всіх словниках.

Отже, кожне згадувана в тексті власна назва, чи то історичний персонаж, літературний герой, топонім, художній твір чи, скажімо, торгова марка, вимагає пильної уваги перекладача і редактора. Щоб не породжувати нові перекладацькі помилки, варто ретельно вивіряти переклад таких одиниць за надійних джерелами і враховувати різноманіття географічних, історичних, культурних і мовних факторів;

в) темпоральні, локальні й ситуативні помилки. *Темпоральні* помилки виникають внаслідок відхилення часу, зазначеного в повідомленні, від часу у світі, описуваному в тексті (реальному, псевдореальному чи ірреальному). *Локальні помилки* визначають відхилення місця, зазначеного в повідомленні, від місця у світі, описуваному в матеріалі (реальному, псевдореальному чи ірреальному). *Ситуативні помилки* характеризуються відхиленням ситуації, зазначеної в повідомленні, від ситуації у світі, описуваної в тексті (реальному, псевдореальному чи ірреальному). Вони можуть виникати також унаслідок відхилення ситуації, на яку під час сприйняття повідомлення реципієнтами розраховував автор, від ситуації, яка виникла у час його сприйняття насправді;

г) семіотичні помилки. Серед семіотичних вирізняють кодувальні, відображувальні та значеннєві помилки. Кодувальні помилки полягають у тому, що в коді знака (слова) є відхилення від норми. Тому кодувальними помилками є, наприклад, більша частина похибок, хоча вони можуть бути і складнішими. Відображувальні помилки полягають у тому, що у реципієнта ІІ при сприйманні знака виникає інший образ, ніж в автора повідомлення. Значеннєві помилки полягають у неправильному слововживанні. Особливо часто вони трапляються при аудіовізуальній передачі інформації;

г) тезаурусні помилки. Помилки стосовно тезауруса виникають у реципієнтів тоді, коли в повідомленні вживають знаки (слова), відсутні в їх тезаурусі або не мають жодних зв'язків з іншими словами тезауруса. Такі помилки можна назвати ще релятивними (вони є помилками лише стосовно якоїсь певної групи реципієнтів);

д) сприйняттєві помилки. Виникають лише в момент первинного сприймання повідомлення і спричинені певною двозначністю у тексті. У процесі остаточного сприймання вони, як правило, зникають. Так, речення «*Лист матері надійшов учора*» можна сприймати за двома моделями: одна передбачає, що на першому місці стоїть суб'єкт дії, а на другому – об'єкт («*Лист матері надійшов [до мене] вчора*»); інша, натомість, ставить на перше місце об'єкт, а на друге – суб'єкт («*Лист [від мене до] матері надійшов учора*»). Під час первинного сприймання близько 80 % реципієнтів використовують першу модель сприйняття, хоча автор повідомлення міг ужити другу, в результаті чого й виникне сприйняттєва помилка;

е) **атенційні помилки.** З'являються внаслідок порушення в повідомленні контактної функції мови й переключення реципієнтами уваги на інші об'єкти. Ці помилки пов'язані з волею реципієнта щодо сприйняття: автор намагається змусити реципієнтів сприймати повідомлення, а реципієнти або не почали його сприймати, або, розпочавши, припинили внаслідок перемикання уваги;

є) **копіювальні помилки (спотворення).** Найчастіше трапляються тоді, коли повідомлення копіюють (наприклад, авторський оригінал передрукують у ЗМІ після редагування, проект видання передають каналами зв'язку із ЗМІ у друкарню тощо). Для пошуку й видалення з повідомлення спотворень у видавничій справі здійснюють коректуру. Окремо розглянемо типологію мовних помилок, які бувають у матеріалах друківаних ЗМІ. Ми пропонуємо типологію мовних помилок за співвіднесеністю їх із рівнями мовної системи, що дозволило виділити такі **різновиди ненормативних утворень: орфографічні помилки, лексичні, фразеологічні, морфологічні, словотвірні, синтаксичні, пунктуаційні, стилістичні, орфоенічні, акцентуаційні.** Не потребує доведення теза про те, що орфографічна помилка виникає в результаті порушення орфографічної норми, тобто порушення загальноприйнятих правил передачі звукової мови (слів і їх форм) на письмі. Із поняттям орфографічної норми тісно пов'язане поняття орфограми. **Орфограма** – це правильне написання (що відповідає правилам або традиції), яке треба вибрати з низки можливих.

Орфографічними можна вважати такі відхилення: заміна букв або слів іншими буквами; пропуск букв, складів; зайві букви у 12 слові; пропуск слів; антиципації; помилки при переносі; чужий шрифт; пропуск рядка; перестановка слів, що стоять поряд; поділ одного слова на окремі частини і написання двох слів разом.

Лексичні помилки: семантично модифіковані лексеми; плеоназми; помилки, зумовлені нерозрізненням значень паронімів та сплутуванням семантики міжмовні омоніми; інтерферемах.

Морфологічні помилки – це такі ненормативні утворення, що не відповідають формальному вираженню хоча б однієї з граматичних категорій роду, числа, відмінка, ступеня порівняння, особи, часу, способу, стану, виду тощо. Залежно від частиномовної належності ненормативної одиниці представлено кілька різновидів морфологічних помилок, які ґрунтуються на розрізненні частин мови,

з якими пов'язана конкретна помилка. При цьому помилки на рівні службових частин мови не належать до групи морфологічних помилок, оскільки службовим словам не властиві граматичні категорії, порушення яких могло б спричинити появу морфологічних помилок.

Словотвірні помилки – це помилки, спричинені застосуванням нетипових для даної мови (малопродуктивних, що витісняються іншими продуктивними засобами, чи зовсім не властивих мовній системі) словотворчих засобів, порушенням закономірностей поєднання твірної основи і словотворчого засобу в похідному слові.

Доказом правомірності кваліфікації **синтаксичних помилок** як таких (а не морфологічних) є специфічність класифікаційного релятивного значення прийменників, які, беручи активну участь в оформленні компонентів речення і словосполучення, виступають одним із формальних засобів вираження синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень та виконують конотативну роль у їх структурі.

Також виділяють **синкретичні помилки**, тобто такі помилки, що відрізняються синтезом в одній ненормативній одиниці ознак порушення різних мовних норм.

Інша класифікація помилок, які потрібно виправляти при редагуванні, стосується безпосередньо рівня тексту. Це такі типи:

а) макроструктурні й мікроструктурні помилки. Як мікроструктура розглядається текст, що включається до певної надсистеми – макроструктури. Наприклад, стаття – це мікроструктура, а шпальта, на якій вона розміщена поруч з іншими матеріалами, – це макроструктура. Дослідники виділяють такі **підтипи макро- і мікроструктурних помилок**:

- лексична тавтологія в рубрикації в межах сторінки чи розвороту;

- повторення структури речень, ритмомелодики заголовків і підзаголовків у межах сторінки чи розвороту;

- невідповідність одного з текстів концепції сторінки чи номера; неврахування різниці між усним і писемним мовленням. Такі помилки свідчать про рівень видання, серйозність;

б) психологічні помилки пов'язані з вищенаведеними психологічними причинами аномативності тексту, особливостями мислення людини і декодування з «внутрішньої» мови. Це і

недостатня уважність до дрібниць, що призводить до неточностей, до помилок у газеті, і помилки занадто великої активності автора (багатослівність тощо), і помилки втомленості автора (повтори та ін.), і власне помилки під час перекладу з «внутрішньої» мови на «зовнішню» тощо. Щоб уникнути подібних помилок, авторові варто постійно контролювати процес творення тексту, свідомо і уважно перечитувати його з урахуванням можливої реакції аудиторії. Хоча деякі помилки цього типу може помітити лише стороння людина, адже очевидне і логічне для автора не обов'язково збігається з уявленнями читача;

в) логічні помилки. Вони можуть бути ненавмисними (як наслідок помилки автора) і навмисними, від чого вага їх значно зростає. Мають багато підтипів, що пов'язані з порушенням конкретних законів логічного мислення і висловлення.

Розглянуті класифікації типологізують помилки за різними аспектами, хоча і мають низку спільних ланок. Загальна класифікація охоплює і текстові спотворення, здійснені механічно, і відхилення від норм правопису, і неправильності у побудові тексту, що спричиняють нерозуміння між автором і реципієнтом (девіації). Статистика частотності виявлення помилок і їх широке розуміння дають змогу поглиблювати дослідження у цій сфері для створення комп'ютерних програм редагування і виправлення помилок. Також вона дає уявлення про весь спектр помилок, відкриваючи шлях для подальшої деталізації та конкретизації.

Правка тексту потрібна для того, щоб:

- а) усунути похибки, що залишилися після авторської доробки;
- б) добитися ясності і чіткості формулювань;
- в) перевірити фактичний матеріал і позбавити рукопис від неточностей;
- г) усунути шорсткості мови і стилю;
- г) технічно опрацювати рукопис.

Особливості редагування наукового тексту

Практика редагування тез доповідей і повідомлень, статей виокремила кілька аспектів, на які повинен звернути автор наукового дослідження (редактор) особливу увагу: ознайомлювальний, структурний, змістовий.

Ознайомлювальний аспект. Під час першого читання оригіналу авторові важливо з'ясувати для себе кілька принципівих

позицій, від чого залежатиме прийняття рішення: випускати чи не випускати книгу у світ, якою буде міра авторського чи редакторського втручання в текст під час його підготовки до друку. А саме: актуальність та новизна теми; ступінь її розробки; адресне призначення; рівень використання автором найновішої літератури, залучення архівних матеріалів.

Структурний аспект. Уважне прочитання та глибоке осмислення змісту оригіналу дає змогу авторові визначити «плюси» й «мінуси» структурної його побудови. Саме з аналізу плану роботи, точніше, внутрішньої побудови складових її частин – вступної, основної та заключної – починається вивчення та вдосконалення структури майбутнього наукового видання. Поліпшити таку структуру можна шляхом систематизації зібраного матеріалу; дотриманням приблизно однакового співвідношення обсягу структурних складових тексту (параграфів, розділів, частин); чіткого виокремлення в цих складових головного й другорядного; строгої логіки викладу; написання серйозних узагальнень; вироблення самостійних висновків; виявлення й ліквідації повторів, абзаців чи й цілих сторінок, написаних «не за темою».

Змістовий аспект. Гармонійне поєднання форми і змісту будь-якого, надто наукового, тексту досягається автором і редактором саме на цьому етапі. Редактор передусім має проявити чітке розуміння існуючих у науці методів викладу зібраного й узагальненого автором матеріалу. Виокремимо головні методи:

- індуктивний (від окремого до загального);
- дедуктивний (у зворотному, від загального до окремого);
- логічний (так зване послідовне членування матеріалу на смислові фрагменти);
- історичний (аналіз розвитку подій та явищ у строго хронологічній послідовності).

При написанні своїх праць учені користуються й складнішими методами: метод сходження від абстрактного до конкретного – дає можливість на основі глибокого аналізу наукових понять синтезувати конкретне знання про досліджуваний предмет або явище. Синтез завжди починається з найпростіших абстракцій і фіксує єдність різноманітного синтезу існуючих визначень наукового поняття. Метод спіралі – припускає поступове розгортання ознак аналізованого в науковій літературі предмета або явища. Він не тільки відображає

структуру наукового матеріалу, але й дає можливість уплинути на хід читацького сприйняття. Метод спіралі заснований на поступовому розвитку думки шляхом повторення її щоразу на новому, більш високому рівні узагальнення. Чітке розуміння цих методів, що гарантує логічність, послідовність і доказовість викладу, завжди насторожуватиме автора/редактора, скажімо, під час неминучих скорочень. Лаконічність і стислість абзаців чи цілих розділів тоді буде забезпечуватися не шляхом викидання якоїсь важливої складової в ланцюгу доказів, а найперше за рахунок «видавлювання води», тобто, багатослів'я, розтягнутості, довгих речень, повторюваності, другорядності. Нерідко саме через багатослів'я, складну конструкцію довгих речень важко зрозуміти зміст наукових аргументів автора. Досвідчений редактор відразу відчує, де самостійно написаний текст, а де – побудований на суцільній компіляції (наукова праця, написана на підставі чужих матеріалів без самостійного дослідження та опрацювання джерел).

У науковому тексті, мабуть, як у жодному іншому, використовуються всі відомі засоби відображення змісту – текст, формули, таблиці, ілюстрації; використовуються елементи, зокрема в науково-гуманітарних текстах, публіцистичного та художнього стилів.

Незважаючи на прагнення залишатися об'єктивним ученим, дослідник так чи інакше виражає своє ставлення до предмета й ходу дослідження, він не буває безпристрасним в оцінках праць інших авторів і байдужим до своїх результатів. Експресивність як виразна сила висловлювання може знаходити свій прояв у використанні відповідних мовних засобів або їхньої певної організації, а також в оцінках.

Звичайно, авторська/редакторська оцінка стилю викладу наукового твору базується насамперед на узгодженості авторської манери та норм і стандартів наукової комунікації, жанрових і видових особливостей майбутнього видання. Повинна дотримуватися й основна вимога – доказовість і об'єктивність усіх суджень і оцінок як основа достовірності наукового результату. Однак при цьому емоційні й експресивно-оцінні моменти, особисті пристрасті автора можуть мати місце в тексті наукової публікації. Головне, щоб це було в рамках моралі й етики.

Текст стає цікавим, коли автор дотримується балансу: повідомляє про нове в межах уже відомого, спираючись на попередні

фахові знання читачів. Рух у науковому тесті – це зміна фактів і думок, зміна підтем або мікротем. Якщо вони змінюються інтенсивно, то текст буде жвавим, динамічним, напруженим. І навпаки: статичність, повтори й задовгі описи розпорошують увагу.

Спільна риса, яка об'єднує всі різновиди наукових текстів, – широке використання термінів, перевага іменників над дієсловами (ці іменники називають поняття абстраговані, узагальнені, далекі від конкретних побутових предметів і явищ); прикметники як означення теж типізують і узагальнюють; дієслова вказують на чинність понять, а не на конкретні дії.

На особливу увагу автора/редактора заслуговує відстеження в наукових текстах порядку й частоти вживання спеціальної термінології. Використання наукової термінології – найбільш оптимальний варіант забезпечення точності викладу змісту. Важливо переконатися, аби при першому вживанні того чи іншого терміна давалося його пояснення, вказувалося на його етимологію чи джерело запозичення. У визначенні, скажімо, не можна допускати багатозначності терміна в межах одного тексту, змішування термінів різних наукових шкіл чи дисциплін, уживання в значенні терміна професіонального жаргону, неточного або помилкового тлумачення (скажімо, наукове видання – це науковий текст). За рахунок ретельного вибору найбільш доцільних термінів та ін. мовних засобів – лексичних, граматичних і синтаксичних – досягаються адекватність і однозначність передачі змісту. Аналіз термінології є однією з обов'язкових складових роботи автора/редактора над підготовкою наукового тексту до видання. Важливо не допустити помилкового використання термінів і домогтися точного й однозначного їхнього вживання. Можливі помилки можуть бути наслідком порушення існуючих відносин між поняттями, що може виявлятися в так званій помилковій синонімії. Її причинами можуть стати відсутність чітких меж між поняттями, змішування термінів різних наукових дисциплін, використання професіоналізмів як термінів. Очевидно, що багатозначність терміна в межах одного тексту може виявитися серйозною перешкодою для читача. Термінологічні помилки в науковому тексті лише багатозначністю не обмежуються. Авторів/редакторів необхідно уважно аналізувати й оцінювати терміносистему, приділяючи цьому таку ж увагу, як і роботі над фактичним матеріалом.

Особливістю наукового стилю є широке використання слів і словосполучень, що виконують роль сполучних засобів (беручи до уваги, щодо питання, тепер розглянемо, на нашу думку, варто зазначити тощо). Завдяки їхньому вмілому використанню досягається зв'язність тексту, його логічний розвиток і розгортання; ці мовні засоби слугують оформленню ретроспективних порівняльних оцінок у процесі дослідження, застосовуються в міркуваннях, доказах, є важливим засобом при обґрунтуванні достовірності фактів.

Таким чином, оприлюдненню результатів наукового дослідження передують ретельна й скрупульозна підготовча робота: опрацювання набутку попередників; виокремлення недосліджених аспектів проблеми; постановка мети й завдань дослідження; виклад суті цієї проблеми і шляхів її вирішення; узагальнення одержаних результатів; виокремлення аспектів, які становлять перспективу подальших досліджень проблеми. Усі названі етапи супроводжуються редагуванням як змісту наукового тексту, так і його мовним оформленням.

Редагують наукові тексти за законами логіки. Редагуючи текст, необхідно пам'ятати основні вимоги, які висувають до доказів (аргументів) як особливої форми думки, а саме:

- чітке формулювання тези й аргументів;
- формулювання тези під час доказів залишається незмінним;
- теза і аргументи не повинні суперечити один одному;
- як аргумент використовувати положення, правдивість яких не викликає сумніву;
- докази повинні бути повними й достатніми. Редагування наукового тексту здійснюють у три етапи:

а) первинне ознайомлення з текстом документа. Перед тим, як розпочати редагування тексту, слід прочитати його повністю. Під час першого прочитання не бажано вносити правки, проте можна зробити помітки на берегах чи фіксувати побіжні зауваження на окремому аркуші паперу.

б) перевірка фактичного матеріалу. На цьому етапі доцільно перевірити правильність та вірогідність поданих відомостей, продумати, чи достатньо фактичного матеріалу для певного тексту.

в) власне редагування матеріалу. Цей етап вимагає мовної корекції: виправлення орфографічних, пунктуаційних та стилістичних помилок. Правки в тексті роблять синім або чорним чорнилом (а не

червоним). Слова, цифри в тексті мають бути чіткими та охайними. Виправлений текст треба передрукувати, ще раз вчитати.

Прийоми виділення окремих частин тексту Для виділення в тексті окремих слів або частин можна порекомендувати чотири способи:

а) великими літерами. Цей спосіб слугує для виділення окремих слів;

б) розрідженням оформлюють окремі слова й короткі фрази. Коли слово подають розріджено, то після кожної літери роблять проміжок в один знак, а між словами й текстом - відступ у 2-3 знаки, щоб слова відділялися. Розділові знаки після таких слів ставлять на відстані одного знака, а наступне слово починають через 2-3 знаки;

в) підкреслення - найзручніший спосіб виділення окремих слів і фраз. Лінію підкреслення починають під першою, а закінчують під останньою буквою слова, яке виділяють, включаючи лапки й дужки; розділовий знак, що стоїть після слова, не підкреслюють. Ціле речення треба підкреслювати суцільною рисою, починаючи від першої букви й закінчуючи останньою буквою речення;

г) курсивом виділяють слова, речення, частини тексту. Цим способом переважно послуговуються, коли текст набирають на комп'ютері.

Розрізняють такі види правок:

Правка-вчитування

Вона є самостійним видом редакторської роботи. Її слід відрізнити від коректорської вчитування, якою закінчується підготовка оригіналу до здачі в набір.

Завдання коректора - виправити допущені помилки, уніфікувати позначення та скорочення, привести в єдину систему всі посилання і виноски і т.д.

Правка-вчитування застосовується при підготовці до випуску перевидань, а також документальних матеріалів різного характеру. Цьому виду редагування піддаються: офіційні матеріали, твори письменників-класиків, видання історичних документів.

Правка-скорочення

Застосовується, коли з тих чи інших причин необхідно зменшити обсяг тексту, однак без шкоди для його змісту.

Скороченню піддаються такі тексти, в яких є довготами, непотрібні повтори, однотипні факти, дрібні подробиці.

Іноді редактору буває необхідно викласти матеріал на строго встановленому числі аркушів, рядків або знаків (наприклад, в енциклопедіях, довідниках, періодичних виданнях). Редактор повинен залишити тільки саме основне, скоротивши все другорядне.

В скороченому вигляді можуть видаватися твори класиків літератури, що вивчаються в середній школі, а також хрестоматії.

Виробляти правку-скорочення може і сам автор.

Правка-обробка

-- таке виправлення рукопису, що дозволяє вважати її видавничим оригіналом, вже готовим до друку.

При виправлення-обробці використовується весь комплекс операцій: уточнюються фактичні дані, виправляються композиційні недоліки, усуваються логічні неузгодженості і удосконалюється мовна сторона твору (усуваються всі лексичні та стилістичні недоліки). Всі серйозні зміни, що вносяться до тексту редактором, необхідно узгодити з автором. В іншому випадку, літсотрудник обробляє матеріал самостійно, намагаючись зберегти авторський стиль (стиль), виправляючи тільки те, що суперечить нормам мови і спотворює думку.

Правка-переробка

Застосовується при підготовці до друку рукописів тих авторів, які слабо володіють літературною мовою. Правка-переробка широко використовується в редакціях газет, особливо у відділах листів, так як матеріали, що надсилаються читачами, за різними причин буває важко до друку в тому вигляді, в якому вони надійшли.

Різновидом правки-переробки є так звана "літературний запис". Це запис розповіді бувалою людини про своє життя, роботу, успіхи. На основі цих оповідань літератор-редактор в співдружності з автором-оповідачем створює літературний твір. Або літературні працівники самі підбирають літературний матеріал і пишуть необхідну частину тексту, який узгоджується з цією особою. Якщо під таким матеріалом підписується не працівник газети, а особа, завізовані текст, то це називається "заавторством". "Заавторство" виражається не тільки в тому, що на підставі письмових матеріалів або усного розповіді статтю пише журналіст, а підписує її інша особа, але й у тому, що він включає в неї свій погляд на речі, видає свою думку за авторське, тобто за думку того, хто підписав статтю.

Вичитування

-- редакційно-технічна обробка всіх текстів видавничого оригіналу при підготовці його до виробництва, в процесі якої усувають орфографічні і пунктуаційні помилки, встановлюють однакове написання скорочень, назв та інших елементів тексту, перевіряють систему виділень, посилань, правильність нумерації, звертають увагу редактора на непомічені їм смислові, фактичні, стилістичні помилки. Вичитування зазвичай здійснює коректор-вичітчик або літературний редактор.

Коректура -- сукупність коректурних виправлень і сам процес виправлення помилок і усунення технічних недоліків у коректурний відбиток набору та друкованої форми, що включає читання коректурних відбитків і коректурних правку. Основні завдання коректора:

а) усунення помилок складача, що спотворюють оригінал (пропуски, перестановки букв, складів, розділових знаків і т.д.);

б) усунення помилок, непомічених в оригіналі;

Коректурні знаки – це система графічних символів, які використовують для зазначення місця та характеру виправлення помилок в тексті.

Коректурні знаки поділяють **на п'ять груп**:

I група – знаки заміни, усунення та вставок;

II група – знаки перестановки друкованих знаків;

III група – знаки зміни проміжків;

IV група – знаки абзацу;

V група – знаки виправлення технічних дефектів набору.

в) документ, який подають до друку, пишуть **розбірливим почерком**;

г) всі коректурні знаки й виправлення чітко пишуть **чорними, синіми або фіолетовими чорнилами**, але не олівцем. Пояснення до виправлень оформлюють на полях;

г) якщо вставка велика за обсягом, то текст вставки не вписують, а **роблять посилання на номер вставки та номер сторінки оригіналу**;

д) секретар (оператор машинного набору) **повинен знати основні коректурні знаки** і вміти ними користуватися під час набору тексту з коректурною правкою.

ЛЕКЦІЯ 3 НОРМАТИВНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ

Загальна теорія перекладу розкриває поняття перекладацької норми, на основі якої робиться оцінка якості перекладу. Лінгвістика перекладу включає як теоретичні (дескриптивні), так і нормативні (прескриптивні) розділи. Теоретичні розділи лінгвістики перекладу (тобто лінгвістична теорія перекладу) досліджують переклад як засіб міжмовної комунікації, як явище, що об'єктивно спостерігається, яке можна описувати і пояснювати. У нормативних розділах лінгвістики перекладу на основі теоретичного вивчення перекладу формулюються практичні рекомендації, спрямовані на оптимізацію перекладацького процесу, полегшення і підвищення якості праці перекладача, розробку методів оцінки перекладів і методики навчання майбутніх перекладачів. Для свідомого і правильного виконання своїх функцій перекладач має чітко уявляти собі мету своєї діяльності і шляхи досягнення цієї мети. Таке розуміння ґрунтується на глибокому знайомстві з основами теорії перекладу, як загальної, так і спеціальних і окремих, стосовно тієї галузі й комбінації мов, з якими має справу перекладач. Воно припускає знання системи відповідностей між цими мовами, прийомів і методів перекладу, уміння вибрати необхідні відповідності й застосувати найбільш ефективний прийом перекладу відповідно до умов конкретного контексту, врахування прагматичних чинників, що впливають на хід і результат перекладацького процесу. Для забезпечення високої якості перекладу перекладач повинний уміти зіставляти текст перекладу з оригіналом, оцінювати і класифікувати можливі помилки, вносити необхідні корективи. Оцінкою якості перекладу, виявленням і класифікацією помилок займається і велика кількість людей, які аналізують результати перекладацької праці: редактори, критики, замовники, викладачі перекладу тощо. Практичні рекомендації перекладачу й оцінка перекладу взаємозалежні і взаємообумовлені. Якщо перекладач має виконувати якісь вимоги, то оцінка результатів його роботи визначається тим, наскільки повно й успішно він виконав ці вимоги. Як сам перекладач, так і інші люди, що оцінюють якість перекладу, виходять із посилки, що правильний переклад має відповідати певним вимогам. Сукупність вимог, що висувуються до якості перекладу, називається **нормою перекладу**.

Як відомо, будь-яке повідомлення можна передати безконечною кількістю способів. При цьому їх будують, використовуючи певні параметри, списки, шаблони, структури (моделі) та положення. Проте кожне суспільство накладає на повідомлення певні конвенційні обмеження (на мову, композицію, стиль тощо). Та й реципієнт сприймає його найефективніше тоді, коли воно має строго визначену одну чи кілька можливих варіантів норми, тобто особливості сприйняття реципієнта також накладають на повідомлення обмеження. Таким чином, внаслідок названих обмежень з усієї безконечної множини варіантів залишають лише якусь мінімальну їх кількість. Ця мінімальна кількість повідомлень є оптимальною. Такі оптимальні варіанти повідомлень вважають нормативними і з них виділяють самі норми. Тобто, норма – це параметр, список, шаблон, структура (модель) чи положення, які в оптимальних повідомленнях служать для вираження компонентів їх структури.

Структура норм. Ще зовсім недавно вважали, що завдання науки – описувати лише те, що є, а не те, що повинно бути. Проте після створення апарату деонтичної логіки та логіки норм така ситуація змінилася. Норми стали рівноправними об'єктами науки. Як і будь-які інші, норми редагування мають структуру, в яку входить:

- агент норми (той, хто встановив норму; наприклад, суспільство, Національна Академія Наук, Книжкова палата, Держстандарт, дослідники редагування тощо);

- адресат норми (виконавець норми; наприклад, автор, редактор, конструктор, художник);

- зміст норми (дія, яку повинні або не повинні виконати; наприклад, повинні чи не повинні виправити текст);

- характер норми (норма зобов'язує, дозволяє, забороняє виконання певної дії; наприклад, норми зобов'язують подавати вихідні відомості, дозволяють поміщати в деяких виданнях покажчики, забороняють вживати деякі неевфонічні слова);

- умови норми (обставини, за яких повинна або не повинна виконуватися певна дія; наприклад, умовою заміни прийменників у на в є лівосторонній та правосторонній контекст – наявність голосних чи приголосних літер у сусідніх до прийменника словах);

- санкції (можливі наслідки невиконання певної норми; наприклад, через неправильне визначення читацької адреси реципієнти можуть або не зрозуміти Повідомлення, або воно

може бути для них нецікавим).

Якість перекладу визначається ступенем його відповідності перекладацької норми й характером мимовільних чи свідомих відхилень від цієї норми. Нормативні вимоги формулюються у вигляді принципів або правил перекладу. Нормативні положення можуть бути загальними або частковими, охоплювати окремі, часткові випадки або відноситися до певного типу перекладів або до перекладу взагалі. Вони можуть формулюватися у вигляді єдиного правила або супроводжуватися вказівками на умови, за яких це правило застосоване, або на більше чи менше число випадків його незастосовності (винятків із правил). У кожному випадку нормативні рекомендації поширюються на певне окреслене коло явищ. Результати процесу перекладу (якість перекладу) обумовлюються ступенем значеннєвої близькості перекладу до оригіналу, жанрово-стилістичною належністю текстів оригіналу і перекладу, прагматичними чинниками, що впливають на вибір варіанта перекладу. Усі ці аспекти перекладу носять безпосередньо нормативний характер, визначають стратегію перекладача і критерії оцінки його праці. Поняття норми перекладу включає вимогу нормативного використання перекладачем мови перекладу, а також необхідність відповідності результатів перекладацького процесу загальноприйнятих поглядів на цілі й завдання перекладацької діяльності, якими керуються перекладачі в окремий історичний період. Норма перекладу складається в результаті взаємодії п'яти різних видів нормативних вимог: норми еквівалентності перекладу; жанрово-стилістичної норми перекладу; норми перекладацької мови; прагматичної норми перекладу; конвенціональної норми перекладу. Еквівалентність змісту оригіналу і перекладу виступає як основа їхньої комунікативної рівноцінності, передбачувана наявність якої робить цей текст перекладом. Норма еквівалентності перекладу не є незмінним параметром. Вона означає необхідність якнайбільшої спільності змісту оригіналу і перекладу, але лише в межах, сумісних з іншими нормативними вимогами, що забезпечують адекватність перекладу. У кожному конкретному випадку тип еквівалентності визначається як співвідношенням одиниць вихідної мови і мови перекладу, так і переліком прагматичних чинників, що впливають на акт перекладу. Порушення норми еквівалентності може бути абсолютним, коли переклад визнається нееквівалентним, не передає

зміст оригіналу хоча б на найнижчому рівні, чи відносним, якщо встановлено, що інші нормативні вимоги могли бути виконані й на більш високому рівні еквівалентності, ніж той, який був реально досягнутий у перекладі. У першому випадку переклад повинний бути визнаний незадовільним, а в другому – може вважатися цілком прийнятним у тому випадку, якщо максимально можлива значеннева близькість не обов'язкова для успішної міжмовної комунікації.

Крім норм, прийнятих суспільством за оптимальні, у нормативну базу можуть входити й **неоптимальні індивідуальні норми**.

Для мінімізації виправлення помилок на початку процесу перекладу редакторів доцільно разом з перекладачем здійснити передредагування оригіналу. Тут під передредагуванням ми розуміємо визначення жанру повідомлення, його стилю, відбору типових методів перекладу лінгвістичних одиниць, визначення тих фрагментів оригіналу (розділів, підрозділів), які підлягатимуть перекладу (решта — залишаться за межами перекладу), особливостей видавничого оформлення та поліграфічного виконання майбутнього перекладу тощо. Передредагування перекладу дає редакторові змогу разом з перекладачем сформулювати принципи перекладу, які варто фіксувати письмово. Для усіх видів повідомлень переклад має бути виконаний максимально точно, а у разі неможливості дотримання точності через відсутність потрібних лінгвістичних засобів у мові перекладу — максимально адекватно.

Лінгвістичні норми. Більшість цих норм зафіксована в затверджених державою правилах орфографії та пунктуації; менша частина зафіксована в довідниках і підручниках з морфології, синтаксису та стилістики. Для ефективного редагування редакторів необхідно досконало володіти методами лінгвістичного аналізу. За наявності в тексті оригіналу лінгвістичних помилок (звичайних спотворень, не виявлених під час коректури оригіналу), редактор має усувати їх з тексту перекладу, якщо перекладач їх там залишив. У цій ситуації коментарі щодо виправлення таких помилок можна вважати зайвими. Прикладом може бути помилка в назві населеного пункту (в оригіналі *Londn* замість *London*); перекладач не повинен перекладати на зразок *Лондн* (правильно *Лондон*). Основою для таких виправлень мають слугувати сучасні орфографічні словники.

Текст перекладу потрібно оформити згідно з лінгвістичними нормами мови перекладу. Часто типовою помилкою є збереження у перекладі в реченнях порядку слів із тексту оригіналу, хоча він у цих двох мовах може суттєво відрізнятися. Причина полягає в тому, що малодосвідчені перекладачі, звертаючи основну увагу на аналіз семантики оригіналу, іноді забувають про цю відмінність і залишають порядок слів таким, як у мові оригіналу.

У випадку невдалого перекладу реалій, фразеологізмів, власних імен, звертань, звуконаслідувань, вигуків, відхилень від літературної мови (діалектів, просторіч, жаргонів, ламаної мови), іншомовних вкраплень, термінів, каламбурів, скорочень тощо редактор повинен пропонувати перекладачеві використати інші методи перекладу, описані в літературі з перекладознавства.

Зрозуміло, що для пошуку вдалих варіантів перекладу редактор має використовувати найновіші нормативні лінгвістичні бази даних — словники (тлумачний, синонімів, фразеологізмів, фразеологічних синонімів, антонімів, іншомовних слів, імен людей, епітетів, прислів'їв і приказок, термінів тощо).

Редактор перекладів має детально знати типові методи перекладу тих лінгвістичних одиниць, які викликають труднощі під час перекладу. Тому вкрай потрібним для нього є дослідження й формулювання в перекладознавстві типових, уніфікованих методів перекладу.

Жанрово-стилістичну норму перекладу можна визначити як вимогу відповідності перекладу до домінантної функції і стилістичних особливостей того типу тексту, до якого належить переклад. Вибір такого типу визначається характером оригіналу, а стилістичні вимоги, яким має відповідати переклад — це нормативні правила, що характеризують тексти аналогічного типу в мові перекладу. Жанрово-стилістична норма багато в чому визначає як необхідний рівень еквівалентності, так і домінантну функцію, забезпечення якої складає основне завдання перекладача і головний критерій оцінки якості його роботи. Варто підкреслити, що подібно до того, як норми мови можуть встановлюватися лише з урахуванням її стилістичної і соціолінгвістичної диференціації, так і нормативні вимоги до якості перекладу мають сенс лише стосовно певного типу текстів і певних умов перекладацької діяльності. Було б принципово неправильним

користатися однаковими критеріями для оцінки перекладу бульварного роману і наукового твору, перекладу оперного лібрето і патентного свідчення. Практично критика перекладів, головним чином, ґрунтується на інтуїтивному уявленні про жанрово-стилістичну норму. Переклад художнього твору оцінюється за його літературною цінністю, технічний переклад – за термінологічною правильністю, що забезпечує розуміння суті справи і можливість використання тексту перекладу в технічній практиці, переклад реклами – за її дієвістю і т. ін. Текст перекладу – це мовний твір мовою перекладу, і для нього обов'язкові правила норми й узусу цієї мови. Однак ці правила неоднакові для усіх випадків функціонування мови. Вони варіюються як у різних функціональних стилях, так і в залежності від різновиду загальнолітературної мови. Серед останніх звичайно розрізняють розмовну мову (неформального спілкування) і мову художньої літератури. У лінгвістичній літературі висловлювалася думка, що особливий різновид мови складає і мова науки. Вторинність перекладних текстів, їхня орієнтованість на іншомовний оригінал виділяє такі тексти серед інших мовних творів тією ж мовою. Сукупність перекладних текстів будь-якої мови складає особливий різновид цієї мови, що перетинає його функціональні стилі й інші різновиди. Орієнтованість на оригінал неминуче модифікує характер використання мовних засобів, приводить до «розхитування» (іншими словами, до розвитку) мовної норми й особливо узусу. Контакт двох мов у процесі перекладу неминуче веде до більш широкого використання аналогічних форм, до відносного уподібнення мовних засобів. Багато слів, словосполучень, способів опису ситуації виявляються спочатку характерними для мови перекладів, і лише потім частково проникають і в мову оригінальних творів або стають в ньому настільки ж узуальними.

Таким чином, норму перекладацької мови **можна визначити** як вимогу дотримувати правил і норм узусу вихідної мови з урахуванням узуальних особливостей перекладних текстів цієї мовою. Ці особливості реалізуються перекладачами інтуїтивно в їхній практичній діяльності.

Прагматичну норму перекладу можна визначити як вимогу забезпечення прагматичної цінності перекладу. Вона не є нормою у повному сенсі цього слова, тому що прагматичне надзавдання перекладацького акту може бути індивідуальним і не властивим

перекладу взагалі. Однак модифікація результатів процесу перекладу в прагматичних цілях – досить розповсюджене явище, без урахування якого неможлива нормативна оцінка перекладів. Прагнення виконати конкретне прагматичне завдання – це свого роду суперфункція, що підкоряє всі інші аспекти перекладацької норми. Вирішуючи його, перекладач може відмовитися від максимально можливої еквівалентності, перекласти оригінал лише частково, змінити при перекладі жанрову належність тексту, відтворити якісь формальні особливості перекладу, порушуючи норму або узус мови перекладу тощо. Прагматичні умови перекладацького акту можуть вимагати повної або часткової відмови від дотримання норм перекладу, можуть замінити фактично переклад переказом, рефератом чи будь-яким іншим видом передачі змісту оригіналу, що не претендує на його всебічну репрезентацію. Варто враховувати, що в мовному колективі на певному історичному етапі можуть існувати суворо визначені погляди на цілі і завдання перекладу і шляхи досягнення цих цілей. В окремі періоди історії перекладу почергово панували вимоги буквального відтворення оригіналу, «поліпшення» оригіналу при перекладі, «вільного» (стосовно оригіналу) перекладу тексту, що визнавався принципово неперекладним тощо. В наш час конвенціональну норму перекладу можна визначити як вимогу максимальної близькості перекладу до оригіналу, його здатність повноцінно замінити оригінал як у цілому, так і в деталях, виконуючи завдання, заради яких переклад здійснюється. Практично ця вимога реалізується шляхом виконання всіх чи деяких із зазначених аспектів перекладацької норми. У практичному плані між різними аспектами норми перекладу існує певна ієрархія. Перекладач і ті, хто користується перекладом, насамперед звертають увагу на прагматичну цінність перекладу, на успішність рішення прагматичної надзавдання, якщо подібне завдання було поставлене. Існування прагматичного надзавдання – явище не настільки поширене, і в багатьох випадках вимоги прагматичної норми задовольняються шляхом забезпечення досить високого рівня еквівалентності перекладу.

Що стосується норми перекладацької мови, то оцінка виконання її вимог багато в чому визначається жанрово-стилістичною належністю тексту перекладу і передбачається, що перекладач у досконалості володіє тим типом мови, що характерна для сфери його

діяльності. У багатьох професійних перекладачів, що спеціалізуються на перекладах матеріалів якогось типу, жанрово-стилістична норма також виявляється заданою для більшості виконуваних перекладів і не вимагає щораз заново аналізувати стилістичні особливості оригіналу. Конвенціональна норма перекладу залишається незмінною протягом тривалого періоду часу і визначає загальний підхід перекладача до своєї роботи, ступінь його прагнення до досягнення максимальної еквівалентності. І нарешті, норма еквівалентності являє собою кінцеву нормативну вимогу, що має виконуватися за умови дотримання всіх інших аспектів перекладацької норми. Безсумнівно, повнота передачі змісту оригіналу в перекладі є найважливішою характеристикою міжмовної комунікації, норма еквівалентності – це власне перекладацька нормативна вимога до перекладу. Вона цілком визначається лінгвістичними факторами, і ступінь її дотримання може бути встановлений з максимальною об'єктивністю. Еквівалентність перекладу оригіналу є й найбільш об'єктивним критерієм для характеристики результатів діяльності перекладача. Як наслідок, саме цей критерій широко використовується і при редагуванні професійних перекладів, і в процесі навчання майбутніх перекладачів.

Таким чином, дотримання всіх нормативних правил, крім норми еквівалентності, носить більш загальний характер і є чимось природнім, а ступінь вірності оригіналу виявляється тією змінною величиною, що найбільшою мірою визначає рівень професійної кваліфікації перекладача й оцінку якості кожного окремого перекладу.

ЛЕКЦІЯ 4

ОДИНИЦЯ ПЕРЕКЛАДУ.

ПРОБЛЕМА ОЦІНКИ ЯКОСТІ ПЕРЕКЛАДУ.

МОВНА ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ ЯК ПРОБЛЕМА

РЕДАГУВАННЯ ПЕРЕКЛАДІВ

Безпосередньо пов'язане з оцінкою якості перекладу визначення одиниці перекладу як мінімальної мовної одиниці тексту оригіналу, що перекладається як єдине ціле, у тому сенсі, що їй може бути підшукана відповідність у тексті перекладу, але не можна знайти в перекладі одиниць мови перекладу, що відтворюють значення складових частин даної одиниці, якщо такі в ній існують. Інакше кажучи, такі одиниці мають у мові перекладу відповідності, але їхні частини, взяті по окремоті, неперекладні, тобто в тексті перекладу їм

окремих відповідностей встановити не можна, навіть якщо у вихідній мові ці частини мають своє власне відносно самостійне значення. Виділення таких одиниць безпосередньо пов'язане з якістю перекладу та редагуванням перекладів, оскільки спроба перекладача перекласти окремі елементи, що входять до більш великого цілого з єдиним значенням, порушує еквівалентність перекладу. Оскільки, як відомо, перекладацькі відповідності можна знайти стосовно одиниць будь-якого рівня мовної системи, одиниці перекладу цього типу також можуть класифікуватися за їхньою належністю до певного рівня мови. Вибір перекладацьких відповідностей має здійснюватися на рівні тих одиниць вихідної мови, що становлять окремі одиниці перекладу і повинні перекладатися як єдине ціле. При порушенні цієї вимоги переклад виявляється нееквівалентним.

Звідси випливає, що еквівалентним перекладом є переклад, здійснений на рівні одиниць перекладу оригіналу в зазначеному змісті, тобто такий переклад, в якому за допомогою відповідностей передані саме ті й тільки ті одиниці вихідної мови різних рівнів, чий значення повинні відтворюватися в перекладі як єдине ціле. Це припускає уміння перекладача виділяти в тексті перекладу одиниці вихідної мови, що виступають як одиниці перекладу. За такого підходу буквальним перекладом буде переклад, здійснений на більш низькому рівні мовної ієрархії, ніж той, до якого належить певна одиниця перекладу в оригіналі.

Якщо англійське словосполучення *is a member of the solar system* у реченні *The terrestrial globe is a member of the solar system* перекласти як є членом, то такий переклад буде буквальним, тому що для правильної передачі значення цього словосполучення при дотриманні лексичних норм української мови потрібно як одиницю перекладу обрати не слово, а словосполучення, тобто знайти відповідність на більш високому рівні – *входить до*. У той же час інша частина цього речення може бути перекладена на рівні слова: *Земна куля входить до сонячної системи*. Точно так само, якщо англійське речення *Keep off the grass!* перекласти як *Тримайтеся геть від трави*, то переклад буде буквальним, тому що він виконаний на рівні слів, у той час як для правильної передачі змісту при дотриманні норм української мови тут необхідний переклад на рівні речення: *По газонах не ходити*.

Як указувалося, при буквальному перекладі або спотворюється інформація, що міститься в оригіналі, або порушуються норми мови перекладу, або має місце і те й інше. Буквальний переклад за визначенням нееквівалентний, окремі елементи буквалізму в еквівалентних у цілому перекладах зустрічаються на практиці досить часто, але повинні розглядатися як перекладацькі помилки.

Одиниця перекладу може визначатися як мінімальна одиниця тексту, що виступає в процесі перекладу як самостійний об'єкт. Якщо перекладний текст являє собою більш-менш довгий ряд повідомлень, його переклад не може бути здійснений у виді єдиного акту. Перекладач поділяє текст оригіналу на які-небудь відрізки і приступає до перекладу чергового тільки після завершення попереднього. Величина такого відрізка буде неоднаковою для різних мов і видів перекладу, однак у більшості випадків він буде приблизно дорівнювати одному реченню.

Важливе місце в описі процесу перекладу займає проблема оцінки перекладу і вироблення критеріїв оцінювання. Оцінюється результат процесу перекладу, однак така оцінка служить показником кваліфікованості перекладача. Оцінюються можуть різні аспекти перекладацької діяльності, а саме:

а) ступінь еквівалентності перекладу оригіналу. Тут необхідно оцінювати потенційну еквівалентність, що можлива між одиницями вихідної мови та мови перекладу, та реально встановлювану еквівалентність на різних рівнях. Зіставляючи потенційну і реальну еквівалентність можна визначити, яка частина інформації втрачена. Однак подібне зіставлення не дає реальної уяви про кваліфікацію перекладача, оскільки він навмисне міг іти, по-перше, на зниження еквівалентності на одних рівнях для досягнення її на інших, а по-друге, міг жертвувати еквівалентністю для досягнення більшої адекватності. Теоретично можливе виведення т. зв. «одиниць неточності» чи «одиниць невідповідності», тобто певного роду показників, за допомогою яких можна було б обчислювати втрати інформації при перекладі для кожної пари мов, проте на практиці ця проблема досі залишається невирішеною;

б) ступінь складності задач, розв'язуваних перекладачем. Цей метод оцінки виходить із припущення, що основні труднощі для перекладача в процесі перекладу пов'язані з неможливістю простої

підстановки звичайних відповідностей на рівні знаків і, як наслідок, з необхідністю робити структурні зміни на різних рівнях. Кількість і ступінь таких змін є показниками перекладацької творчості й ступеня складності розв'язуваних перекладачем завдань. Теоретично, проведені перекладачем перетворення можна розбити на групи по ступені складності. Зрозуміло, загальне число і принципи виділення таких груп будуть різні, однак все ж таки така процедура дає можливість об'єктивно зіставляти кілька перекладів того самого оригіналу і дає критерії для оцінки уміння даного перекладача переборювати перекладацькі труднощі різного ступеня складності;

в) визначення цінності перекладу. Це найбільш складний критерій оцінки.

Цінність перекладу визначається в залежності від того, наскільки повно він реалізує ті задачі, для яких створювався. Насамперед оцінка результатів перекладу з цього погляду зв'язана з впливом, що робить переклад на рецепторів. Визначення цього впливу являє собою дуже складну проблему, тому що воно залежить від цілого ряду факторів, і в розпорядженні дослідника немає достатньо об'єктивних способів його виміру. Еквівалентне відтворення оригіналу ще не забезпечує саме по собі рівності впливу оригіналу і перекладу на відповідних рецепторів, оскільки та сама інформація може по-різному сприйматися представниками різних мовних колективів. Крім того, різні групи рецепторів (вікові, соціальні, професійні) у межах одного мовного колективу по-різному можуть сприймати той самий текст. При порівняльному аналізі текстів оригіналу і перекладу можна тільки приблизно оцінювати вплив кожного з них, виходячи з того, що перекладач повинний був орієнтуватися на таку ж групу рецепторів, що й автор.

Як видно з вищевикладеного, опис процесу перекладу ставить перед дослідником цілий ряд складних задач. У цій області перекладознавства багато проблем не тільки не вирішені, але і належним образом не сформульовані.

У мовознавстві проблема **інтерференції** звичайно розглядається в межах мовних контактів. Під **інтерференцією** розуміють порушення білінгвом (людиною, яка володіє двома мовами) норм та правил співвідношення двох мов, що контактують. Термін інтерференція –

латинського походження, він утворений внаслідок поєднання двох слів: «*inter*» (поміж) та «*ferentis*» (той, хто переносить).

Необхідними умовами для появи інтерференції є двомовність або багатомовність та мовний контакт. Інтерференція проявляється у людини, яка виконує переклад з однієї мови на іншу, коли вона намагається компенсувати якісь елементи, явища та функції однієї мови елементами, явищами та функціями іншої, що може призвести до буквалізму, викривлення змісту та різноманітних відхилень від оригіналу, але може також допомогти при перекладі.

До 50-х років інтерференція трактувалася виключно як негативний вплив засвоєних раніше навичок на здобуття нових в умовах двомовності. Багато дослідників і досі поділяють цю точку зору. При перекладі інтерференція призводить до зниження якості перекладу, до буквалізму та в цілому до недостатнього рівня еквівалентності передачі оригінального тексту. Однак наразі інтерференція розглядається не тільки як негативний, але й як позитивний вплив, що може спостерігатися у сфері вмінь, навичок, знань та навіть пам'яті. Починаючи з 80-х років минулого сторіччя, перекладознавці запропонували розрізняти буквалізми та перекладацькі помилки, що виникають внаслідок інтерференції між двома мовами, від цілком закономірних та навмисних перекладацьких інновацій, покликаних найточніше продемонструвати семантику й структурні особливості оригінального тексту.

Уведення таких інновацій у переклад сприяє адекватнішій передачі змісту оригіналу мовою перекладу. Такий – позитивний – прояв інтерференції отримав назву перекладацької **трансференції**. Навмисне застосування трансференції у перекладі може бути зумовлене метою самого перекладу, а також стилістичною самобутністю й особливими функціями оригінального тексту, що перекладається. Як приклад можна навести переклад не лише художніх, а й деяких дипломатичних, правових, комерційних документів, що передбачає особливу увагу до збереження мовної структури вихідного тексту.

Таким чином, редактор перекладів має враховувати низку чинників, що зумовлюють прояви трансференції, такі, як:

– мета перекладу, його особлива специфіка;

- особлива комунікативна мета перекладу;
- існування конкретної групи рецепторів, задля якої здійснюється переклад.

Перейдемо до аналізу різних типів мовної інтерференції та особливостей їхнього прояву в перекладі.

Зазвичай лінгвістичну інтерференцію розглядають на п'яти рівнях: фонетичному, морфологічному, синтаксичному, лексичному, семантичному.

Варто розрізняти фонетичну та фонологічну інтерференцію. **Фонетична інтерференція** передбачає перенесення до іншої мови артикуляцій, властивих рідній мові. Наприклад, носій української мови, користуючись англійською

може замінювати альвеолярні [t], [d], [l], [n] на відповідні зубні, так як це властиво його рідній мові. Фонетична інтерференція стосується лише артикуляції звуків і не торкається смислової сторони мови. **При фонологічній інтерференції** відбувається недостатнє розрізнення фонем іншої мови. Наприклад, коли українці недиференційовано вживають звуки [s] та [θ], що призводить до плутанини між *sink* та *think*, *sick* та *thick* тощо. Інтерференція має місце через те, що в українській мові різниця між подібними звуками не є фонологічно суттєвою. Аби уникнути фонетичної та фонологічної інтерференції, необхідно не тільки оволодіти незвичними артикуляціями, а й навчитися помічати та розрізняти ті ознаки, які ми не звикли виділяти у рідній мові, де вони є нерелевантними. Хоча фонологічна інтерференція і вважається більш серйозним недоліком, ніж фонетична, для письмового перекладу і його редагування обидва цих різновиди не мають значення.

Перейдемо до **лексичної інтерференції**.

Словник кожної мови перебуває у рухомому стані, коли одні слова виходять із вжитку, а інші навпаки, набувають розповсюдження. Частково попит на оновлення словника може задовольнятися неологізмами внутрішньомовного походження. Але особливо багатий та свіжий матеріал може бути отриманий з інших мов. Через легкість розповсюдження лексичних одиниць (порівняно з фонологічними та граматичними правилами) для запозичення слів достатньо мінімального контакту між мовами. За умов масової двомовності (яка спостерігається, наприклад, у сучасній Україні) вплив однієї

мови на іншу може сягати величезних розмірів. За певних соціокультурних умов у двомовних носіїв відбувається щось на кшталт злиття словникових запасів двох мов у єдиний фонд. Розглянемо механізм лексичної інтерференції.

Уявимо собі двомовного носія мов S та C, який ототожнює слово S1 з мови S зі словом C1 з мови C, потім слово S2 зі словом C2 тощо. Коли ж для слова Se він не знаходить відповідного еквівалента, то починає вживати це слово, користуючись обома мовами. Таким чином, головною умовою для лексичної інтерференції є відчуття лексичного «дефіциту» (*lexical gap*).

Інтерференція проявляється й на словотвірному рівні, коли об'єктом запозичення є не само слово, а спосіб (модель) його утворення, як це було, наприклад з англійським «*skyscraper*». Інтерференція в цьому випадку буде відчутнішою, якщо спосіб (модель) словотворення є невластивими (нетиповими) для даної мови.

Перекладач є білінгвом за визначенням, він також є місцем контакту двох (або більше) мов, якими він по черзі користується. Отже, безумовним є факт, що вплив мови, з якої він перекладає, на мову, якою він перекладає, може проявлятися через помилки або неточності перекладу або через «лінгвістичну поведінку» (ідіостиль) перекладача: його прихильність до іншомовних неологізмів, запозичень, калькувань, цитат іноземними мовами, збереженню в перекладеному тексті неперекладених слів та висловів.

Однією з найважливіших проблем лексичної інтерференції, про яку зазвичай згадують в контексті перекладу, є проблема хибних друзів перекладача.

У практиці перекладацької та лексикографічної роботи, а також викладання іноземних мов, особливі труднощі становлять міжмовні відносні синоніми схожого вигляду, так само, як і міжмовні омоніми та пароніми. Усі ці семантично неоднорідні випадки об'єднує та практична обставина, що слова, які асоціюються та ототожнюються (внаслідок схожості у плані вираження) у двох мовах, у плані змісту або вжитку не повністю відповідають один одному.

Із першого погляду може здатися, що хибні друзі перекладача здатні вводити в оману лише тих, хто тільки починає вивчення іноземної мови і погано нею володіє. В дійсності, як відмічають дослідники, все відбувається навпаки:

головна маса цих одиниць (за винятком небагатьох найбільш очевидних випадків, які переважно відносяться до омонімії) є небезпечною саме для осіб, які впевнено користуються мовою на задовільному рівні. Так виникають численні семантичні кальки та випадки порушення лексичної сполучуваності або стилістичної узгоджуваності не тільки при користуванні іноземною мовою, а й при перекладах рідною мовою і навіть в оригінальному слововживанні в рідній мові.

Не можна вважати, що будь-які помилки такого роду свідчать про недостатній рівень володіння іншою мовою або про недбалість мовця. Як визнає сучасна теоретична лінгвістика, володіння другою мовою у більшості випадків не буває бездоганим. Звідси витікає, що переважна більшість людей, які володіють різними мовами здатні, хоча і різною мірою, робити помилки як у слововжитку, так і в перекладі.

Із точки зору теорії мовних контактів помилки під впливом хибних друзів перекладача є окремим випадком інтерференції, тобто відхилення від структури або норм даної мови під впливом зразків іншої мови, які спочатку мають тимчасовий характер, але потенційно можуть призвести до перебудови структурно більш організованих галузей даної мови. Йдеться, зокрема, й про граматичну перебудову, що й дає нам можливість перейти до розгляду третього типу інтерференції – **граматичної**.

У граматиці інтерференція так само має масштабний характер. Важко буває засвоїти граматичні явища іншої мови, які відсутні у рідній. Для україномовних людей серйозною проблемою стають артиклі, присутні в більшості західноєвропейських мов, а для носіїв цих останніх – категорія виду. Там, де є вибір, перевага, як правило, надається тому, що більше схоже на рідну мову. Наприклад, носій української або російської мови, вивчаючи англійську мову, легко засвоїть конструкцію *«I see that he is coming»* (*Я бачу, що він іде*), адже тут кожному англійському слову відповідає українське, до того ж слова розташовані в одному порядку. Але англійською те ж саме значення може бути виражене іншою конструкцією: *«I see him coming»* (перекласти дослівно неможливо через відсутність відповідного дієприкметника в українській мові). Така конструкція засвоюватиметься важче через відсутність паралелей.

Хоча граматична інтерференція є звичайною, вона рідко призводить до змін на системному рівні. Морфологію рідної мови людина зазвичай засвоює у ранньому дитинстві, доросла людина використовує їх автоматично. А автоматизм навички подолати надзвичайно важко. Морфологія взагалі непроникна для контактних змін. Зміни в ній відбуваються лише тоді, коли мова до початку контактів вже мала відповідні можливості. Наприклад, деякі африканські мови одвічно мали способи позначення множинності, які, проте, використовувалися нерегулярно і залежно від контексту. Під впливом європейських мов, в яких є категорія числа, відбулася перебудова системи, і показники множинності стали регулярно позначати множину.

Дещо легше відбуваються контактні (інтерференційні) зміни в царині синтаксису. Синтаксичні конструкції чисельні та складні, у повному складі вони засвоюються людиною значно пізніше за морфологію.

Таким чином, робимо висновок, що на синтаксичному рівні прояви інтерференції стають наочними при дослівному відтворенні оригінальних конструкцій, не притаманних мові перекладу. Досвідчений перекладач, як правило, позбувається такого недоліку, але в окремих випадках може не помічати «штучності» та «іншомовності» вживаних ним конструкцій. На допомогу в таких випадках має прийти професійний редактор.

ЛЕКЦІЯ 5

ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РЕДАГУВАННЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ПЕРЕКЛАДІВ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ: ЛЕКСИЧНИЙ РІВЕНЬ РЕДАГУВАННЯ

Редагування перекладу, тобто вдосконалення вже існуючого варіанту, буває двох видів. По-перше, це авторське редагування, коли редактором свого тексту виступає сам перекладач. Така робота не відрізняється нічим істотним від пошуків нових варіантів у процесі перекладу. По-друге, це редагування готового перекладу, яке здійснює інша людина. У цьому випадку в перекладі можуть з'явитися риси, чужі перекладачеві, привнесені в нього ззовні редактором. Редакторська праця потребує великого вміння, досвіду й такту.

Захищаючи інтереси іншомовного автора і читача-співвітчизника від тих чи інших недоладностей або погрішностей перекладу, виправляючи переклад, редактор разом із тим має виявляти виняткову чутливість до творчого почерку перекладача. Зрозуміло, що редагувати є сенс тільки добротні в своїй основі переклади. Повноцінне редагування можливе тільки для текстів рідною мовою.

Отримавши перекладений текст і оригінал від перекладача, редактор починає редагування. Редактор повинен знати тематику тексту, мати словники та необхідну довідкову літературу. Редагування полягає в порівнянні тексту оригіналу і тексту перекладу. Редактор несе відповідальність за якість перекладу, за зміст і стилістичну відповідність тексту перекладу тексту оригіналу. Редагування відбувається відповідно до вимог та інструкцій, що діють у даній організації.

Можна виділити такі **аспекти редагування**:

а) смисловий. Взагалі відповідальність за смисловий аспект перекладу несе перекладач, але редактор повинен мати певні знання у тій галузі, до якої належить текст, який він редагує. Необхідно також враховувати можливість появи смислових помилок внаслідок інших видів редагування, наприклад, жанрово-стилістичного або термінологічного;

б) жанрово-стилістичний. Редактор має знати стилістичні вимоги до різних жанрів та враховувати, що можуть існувати різні жанрові і стилістичні норми тексту у мові оригіналу і мові перекладу. Якщо такі розбіжності існують, текст перекладу має бути адаптований. Наприклад, в англійській мові в науковому стилі частіше вживаються розмовні елементи на лексичному та фразеологічному рівні. У громадсько-політичних текстах (новини) тексти є також менш формалізованими (менше штампів, кліше, «канцеляризмів»);

в) лексичний. Якщо мова йде не про художній переклад, редагування на цьому рівні стосується переважно вживання термінів, образної і необразної термінології, кліше, розмовних лексичних елементів. Необхідно також уникати надмірного вживання іншомовних слів. Тут діє така закономірність: якщо іншомовне слово не є терміном та існує відповідник у фонді рідної мови, його вживання треба уникати. Надмірне застосування перекладачем транс кодування може бути ознакою непрофесіоналізму, призводити до створення

псевдонаукового ефекту та ускладнювати розуміння тексту реципієнтом.

Розглянемо детальніше деякі категорії слів, що найчастіше виступають об'єктом уваги редакторів.

а) найбільш важливою умовою нормативності мовлення є правильний вибір слів. Вибір слова залежить насамперед від його значення, оскільки у значенні відображено зв'язок між означуваним (дійсністю) і позначуваним (словом). Знання значення слова – необхідна умова його правильного вживання. Наприклад, слова *глядач, відвідувач, слухач* збігаються у значенні *публіка*, але розрізняються метою, заради якої публіка збирається: *глядач – на видовищні вистави ; відвідувач – на виставку і в громадські місця (бібліотека) ; слухач – на концерт, лекцію.*

Значення слів подано в тлумачних словниках. Для розрізнення слів і їх значень використовуються також словники синонімів, омонімів, антонімів, паронімів.

Для вибору слова повинні бути враховані всі три його складові:

- що позначає слово (його значення);
- для якої комунікативної ситуації воно призначене (його стильова належність);
- чи передає воно ставлення до висловлюваного і яке це ставлення (його експресивність, оцінність).

Неврахування хоча б однієї з цих складових призводить до помилок у виборі слів. Лінгвістичні помилки пов'язані з нерозрізненням позначуваних слів, що перебувають в певних смислових відношеннях. Це переважно синоніми і пароніми:

а) нерозрізнення синонімів, близьких або схожих за значенням слів, призводить до помилок у вживанні:

- слова *роль і функція* в значенні *«робота, сфера діяльності»* синонімічні, але генетично вони пов'язані з різними позначеннями: *роль – зі сферою театру і кіно, а функція - з логікою.* Звідси і встановилася лексична сполучуваність: *роль грає (грають), а функція виконується (виконують)*; у значенні міра впливу, ступінь участі слово *роль* синонімічне слову *значення* в смислі *важливість*. Але сполучуваність у них різна: *грає роль, але має значення ;*

- слова *хоробрий і сміливий* – синоніми, але *хоробрий* пов'язано із зовнішнім проявом названої якості, а *сміливий* – як із зовнішнім, так і внутрішнім, тому думка, рішення, ідея можуть бути тільки сміливими,

але не хоробрими; в) збігаються у значенні «речовий доказ якого-небудь успіху»

- слова *трофей* і *приз*, але мають різну лексичну сполучуваність: *трофей* захоплюють, *приз* отримують, завойовують; в прикладі: У змаганні за почесний *трофей* взяло участь десять команд потрібно виправити: за почесний *приз*;

- слова *хмарочос* і *висотка* (висотна будівля) синонімічні, але *хмарочос* співвідноситься з США, а *висотка* – з нашою країною; словосполучення висотні будівлі Нью-Йорка є лінгвістичної помилкою.

Інший приклад стосується найбільш поширеного в сучасних текстах вислову на позначення результативності – у *результаті*. Вважається, що його варто вживати лише там, де йдеться саме про поняття результативності, в інших випадках можна використати інші члени синонімічного ряду: *внаслідок*,

у підсумку, нарешті, зрештою. До слова *правильний* можна дібрати синоніми *правдивий, певний, справедливий, слушний*, а от слово *вірний* годиться для словосполучень *вірний друг, вірна любов*. Слово *наступний* уживається лише з конкретними поняттями (*наступний день, тиждень*), дальший – тільки з абстрактними (*дальша робота*).

Слова *зупинятися* і *спинятися* – теж синоніми, проте якщо перше з них вживається і в прямому, і в переносному значенні, то друге – тільки в переносному (*затримуватися на чомусь для характеристики, обговорення; утримуватися від якихось дій*), тому вираз зупинимося на проблемі... – неправильний (треба: *спинимося на проблемі...*). Те саме – у парі слів запитання і питання: перше можна використати і в прямому, і в переносному значенні, друге – тільки в переносному (*проблема, справа*);

б) плеоназм (сміслового надмірності) виникає в тому випадку, коли значення якого-небудь слова дублюється словами, з якими воно поєднується. Широко відомі такі помилкові поєднання, як *хронометраж часу* (замість: *хронометраж*), *вільна вакансія* (замість: *вакансія*), *пам'ятний сувенір* (замість: *сувенір*), *повний анилаг* (замість: *анилаг*), *опорний плацдарм* (замість: *плацдарм*), *апробування і схвалення методу* (замість: *апробування методу*), *вперше дебютував* (замість: *дебютував або вперше виступив*), *в травні місяці* (замість: *у травні*), *п'ять гривень грошей* (замість: *п'ять гривень*), *берегти кожну хвилину часу* (замість: *кожну хвилину*);

в) тавтологія, на відміну від плеоназму, де повторюються смисли, а не слова, є повторенням в межах речення одного і того ж слова, споріднених слів, омонімів. Якщо плеоназм – це прихована надмірність, то тавтологія – відкрита, очевидна. Так, потребують виправлення речення: *Поряд з досягненнями був відзначений ряд недоліків* (замість: ... *були відзначені і недоліки*);

г) серед труднощів відтворення фразеологізмів – пошук і віднайдення найкращих і найточніших відповідників. Для цього потрібні глибокі знання народної мови, численних прислів'їв і приказок, крилатих виразів, біблійних цитат і образів, античної старовини, тобто великого за обсягом масиву джерел накопичення фразеологізмів. Неоціненну послугу тут можуть надавати словники, довідково-енциклопедичні матеріали.

Проблеми й труднощі для перекладача можуть становити переважно ідіоми так званого чистого вигляду, до яких варто віднести категорію словосполучень, що мають характер звороту, притаманний лише певній мові, і дослівно відтворений іншою мовою бути не може. Під час перекладі вони потребують такого відповідника, який би в українському тексті зафіксував той самий необхідний стильовий наголос, своєрідний відтінок точності й влучності висловлювання.

Проілюструвати це можна на прикладі окремих ідіом з російської мови: *и на старуху бывает проруха (кінь на чотирьох та й то спотикається), легок на помине (про вовка помовка, а він і тут), куда не шло (де наше не пропадало)*. Навіть ця невелика група фразеологізмів свідчить, що вони мають чітко окреслену національну мовну ознаку, оскільки ввійшли в літературну мову з народного, переважно побутового вжитку.

Для досягнення максимальної адекватності під час перекладу фразеологізмів перекладач повинен уміти користуватися різними «видами перекладу»:

- еквівалент, тобто наявний в мові перекладу адекватний фразеологічний зворот, що збігається зі зворотом мови оригіналу за змістом, і за образною основою;

- аналог, тобто такий стійкий зворот, що за значенням адекватний мові перекладу, але за образною основою відрізняється від нього повністю або частково;

- описовий переклад, тобто переклад шляхом передачі змісту звороту вільним словосполученням, застосовується тоді, коли в мові перекладу відсутні еквіваленти й аналози;

- антонімічний переклад, тобто передача негативного значення за допомогою стверджувальної конструкції або навпаки;

- калькування застосовується в тому разі, коли перекладач хоче виділити образну основу фразеологізму або коли німецький зворот не може бути перекладений за допомогою інших видів перекладу;

- комбінованим перекладом послуговуються тоді, коли аналог у мові перекладу не повністю передає значення фразеологізму у мові оригіналу або ж має інший специфічний колорит місця й часу; подається калькований переклад, а потім іде описовий переклад та аналог у мові перекладу для порівняння.

Фразеологічні одиниці широко використовуються в літературі всіх стилів, грамотний перекладач не повинен допускати неточностей у перекладі того або іншого фразеологізму. Без знання фразеології неможливо оцінити яскравість і виразність мовлення, зрозуміти жарт, гру слів, а іноді просто й зміст усього висловлювання.

Редакторів нерідко доводиться мати справу з явною поспішністю перекладача при доборі відповідника. Подібна практика може не лише стати причиною смислової неточності, а й суттєво вплинути на динаміку розвитку дії, текстову млявість, чи, навпаки, емоційну прискореність сюжету.

Слова іншомовного походження

Інколи бажання авторів додати своєму твору науковості призводить до того, що іншомовні слова вживаються там, де краще було б використати власні, українські – і змістові це не завадило б, і сприймати текст було б легше.

Мовознавці радять: іншомовні слова варто вживати тоді, коли вони є термінами; загальноновживані запозичення доцільно використовувати тільки тоді, коли в українській мові немає власних слів, щоб передати певне значення (а таке трапляється дуже рідко):

апелювати – звертатися

домінувати – переважати

превалювати – переважати

екстраординарний – особливий

лімітувати – обмежувати

локальний – місцевий

прерогатива – перевага
 пролонгувати – продовжувати, продовжити
 репродукувати – відтворювати, відтворити
 прогресувати – зростати, збільшуватися, покращуватися,
 вдосконалюватися
 прецизійний – точний
 провізорно – попередньо

До речі, незнання значення іншомовних слів призводить до так званих плеоназмів (так мовознавці називають надлишкове повторення змісту в двох сусідніх словах, наприклад: *дублювати двічі* – слово *дублювати* має значення

‘повторювати двічі’, тому вживання прислівника *‘двічі’* тут зайве):

Терміни

У науково-технічних текстах є слова двох типів: терміни і звичайні, загальноживані, слова. За своєю сутністю вони різні: терміни в усіх мовах означають те саме (коло – воно, як кажуть, повсюди коло, якою б мовою не передавалося це поняття). Загальноживані слова в кожній мові мають свій неповторний набір значень (наприклад, для англійця *circumference* – це і *коло*, і *периферія*, а, скажімо, *parole* – не тільки *пароль*, а ще й *слово честі*, *обицянка*).

Саме тому перекласти термін з однієї мови на іншу – неважко; це, власне, питання форми, а не змісту. Загальноживані слова так просто не передати. Як відомо, термінологія становить основу науки, а тому стандартизація науково-технічної термінології здійснюється у наш час на державному рівні: працюють термінологічні комітети, комісії й лабораторії, зокрема Комітет наукової термінології НАН України; Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології, створений на базі Інституту української мови, Київського політехнічного інституту, Львівського політехнічного інституту, Українського НДІ стандартизації, сертифікації та інформатики; Видавничо-термінологічна комісія Львівського політехнічного інституту тощо.

Українська науково-технічна інтелігенція багато років користувалася російською мовою, що призводить тепер до нечіткого розрізнення російських і українських слів і їхніх частин (морфем). Проблема, пов'язана зі значенням і будовою термінів, виникла через близьку спорідненість мов: велика кількість спільних за походженням

українських і російських морфем зазнала певних семантичних змін, які не завжди відчужаються тими, хто вільно володіє обома мовами; даються взнаки й міжмовні асоціації, що виникають на рівні морфем, а також незнання словотворчих особливостей української мови. Для вирішення таких проблем передусім треба подивитися в словник. Але, на жаль, наші словники ще недосконалі: подаючи кілька варіантів перекладу терміна, вони не підказують, якому з них у кожному конкретному випадку віддати перевагу. А тому варто хоч трохи орієнтуватися в основних словотворчих засадах української мови в цілому і в термінології зокрема.

Віддієслівні іменники – це, як зрозуміло вже з назви, іменники, утворені від дієслів, наприклад: будова – від будувати, втрамбовування – від втрамбовувати, всмоктування – від всмоктувати тощо. Від одного дієслова можна утворити кілька іменників, і всі вони означатимуть приблизно одне й те

саме, але все-таки матимуть різні відтінки у значенні. Розгляньмо для прикладу російські іменники, утворені від дієслова *устанавлювать / установить* і порівняймо їх з українськими: *установка – установка; установление -установлення; устанавливание – установлювання*.

Бачимо, що словотворчі закони дозволяють утворити три слова в російській мові й три – в українській. Важкість полягає в тому, що наведені слова вживаються в обох мовах неоднаково: росіяни використовують одне слово – *установка* – і на позначення механізму, пристрою, і на позначення процесу (дії). От і виходить, що вони кажуть: *дождевальная установка, пескоструйная установка* – і разом з тим: *способ установки заготовки, переустановка заготовок*.

В українській мові традиція інша: якщо треба утворити віддієслівний іменник на позначення процесу, використовують спеціальні суфікси *-енн-, -анн-, -інн-*. Ці суфікси і передають значення процесуальності. Суфікс *-к-* традиційно вживається на позначення предметів (пор.: *прочуханка, чортонхайка, знахідка, сівалка, саджалка, довідка, блискавка, зацібка* тощо).

Тому відповідники повинні бути такі: *дождевальная установка - дощувальна установка; пескоструйная установка- піскосійна установка; способ установки заготовки - спосіб установлювання заготовки*.

Виникає кілька запитань. Запитання перше: чи не можуть слова із суфіксом *-к-* все-таки позначати процеси? Можуть. Наприклад,

слово *розробка* вживається і в значенні опредмеченої дії (*розробка методів*), і в значенні предмета (*технологічні розробки*). Однак це стосується лише слів, які настільки адаптувалися в українській мові, що навіть не мають власне українських відповідників – ніхто ж не каже: *розробляння, розроблювання методів*. Таких слів, до речі, небагато: *огранка, перевірка, підготовка, прогулянка* і под.

Наведені слова НЕ Є взірцем. Навпаки, використання суфікса *-к-* для утворення віддієслівних іменників призводить до виникнення явних русизмів: *оснастка – оснащення; переналадка – переналагодження; трамбівка – трамбування; водоочистка – водоочищення; підрізка – підрізання; перевозка – перевезення; випарка – випарювання*.

Отже, коли вам доведеться вибирати термін із кількох, запропонованих словником, керуйтеся таким правилом: **якщо слово означає процес, віддавайте перевагу іменникам із суфіксами *-анн-, -інн-, -енн-*, якщо ж предмет – використовуйте безафіксні іменники або іменники із суфіксом *-к-***.

Серед численних термінів своєї галузі ви можете знайти слова, які не відповідають цьому правилу – в мові завжди є винятки. Так, слова із суфіксами процесуальності можуть уживатися на позначення предметів, наприклад, *оснастка (рос.) – оснащення (укр.)* – в обох значеннях (процес і предмет).

У сучасних перекладних словниках ви можете побачити приклади, які суперечать сказаному. Так, слово *установка* рекомендується вживати на позначення процесу, а термін *оснастка* – на позначення предмета. Ось тут вам доведеться застосувати здоровий глузд, чуття мови і елементарні знання українського словотвору. Не завжди можна покладатися на словники, особливо тепер, коли вони ще такі недосконалі.

Запитання друге: як розрізнити слова типу *розмічання і розмічування, оснащення і оснащування, захоплення і захоплювання*? Справа в тому, що один іменник утворений від дієслова доконаного, а другий від дієслова недоконаного виду. У текстах переважають ті, що походять від дієслів доконаного виду, адже, як правило, науково-технічний текст містить повідомлення про результати досліджень. Проте часто науковців цікавить і сам процес досягання результатів – тоді виникає потреба у дієсловах, що позначають незавершену дію, а також у похідних від них іменниках: так, коли йдеться про

сприймання як процес, що ще не закінчився, вживають термін, який походить від дієслова недоконаного виду сприймати; а коли характеризується процес у цілому, як цілісне явище, – віддають перевагу іменникові сприйняття, утвореному від дієслова доконаного виду сприйняти. А втім, різниця у цих словах настільки незначна, що навіть закріплена у практичному слововживанні: велика кількість термінів не має варіантів наведеного типу, а якщо й має, то, частотність одного з них (утвореного від дієслова доконаного виду) набагато перевищує частотність другого. Терміни *охолодження, зволоження, захоплення, перетворення* використовуються частіше, ніж *охолоджування, зволожування, захоплювання, перетворювання*.

Отже, уважне ставлення до кожного слова допоможе вам зорієнтуватися в термінологічних словниках, дібрати відповідне до вашого задуму слово, а це зрештою сприятиме взаєморозумінню з читачем.

Прикметники. Чи не звертали ви увагу на те, що в українській мові дуже часто є кілька відповідників до російських слів, причому ці відповідники приблизно однакові за значенням? Справа в тому, що велика кількість понять позначається і власне українськими словами, і запозиченими з російської мови (що є проявом інтерференції на лексичному рівні). Запозичення більш-менш пристосовуються до чужого мовного середовища, але все ж таки зберігають відтінок, своєрідний «акцент» іншої мови. Той, хто вільно володіє обома мовами, навіть не відчуває різниці в таких словах. І це зрозуміло, адже слово – не самоціль, воно передає поняття, і нас цікавить саме зміст поняття, а форма, тобто звукова оболонка, – ні. Щоб ваші твори не мали російського акценту, віддавайте перевагу власне українським словам. Ви переконаєтеся, що українською мовою можна точніше передати поняття, а отже, зробити свій твір легким для сприймання.

Порівняйте: *професіональний-професійний* (від *професія*), *професіональний* (від *професіонал*); *дифференціальний - диференційний* (від *диференція*), *диференціальний* (від *диференціал*); *потенціальний - потенційний* (від *потенція*), *потенціалний* (від *потенціал*).

Цей великий семантичний потенціал української мови у наш час, на жаль, ігнорується – науковці використовують, як правило, слова, схожі на російські: *професіональний, диференціальний, потенціалний*.

Звичайно, доки слово не введено до словників, вживати його небажано. Проте інколи використання незафіксованих словниками термінів сприяє удосконаленню наукового стилю мови. Особливо це стосується випадків, коли свої пропозиції подають учені-представники науково-технічної сфери (якщо ці пропозиції відповідають системі норм української мови). У час, коли україномовний науковий стиль перебуває у стадії відновлювання, вдосконалювання, ви можете зробити свій внесок щодо кодифікації того чи іншого терміна – це можна зробити, звернувшись до однієї з організацій, які працюють у галузі стандартизації наукової термінології.

Дієприкметники – чи не найскладніша щодо творення і вживання група термінів. Дієприкметниками мовознавці називають слова, які мають ознаки дієслів і прикметників: *сказаний, зроблений, крокуючий, використовуваний*. Українська мова, як і російська, має систему суфіксів, за допомогою яких можна утворити дієприкметники чотирьох видів, наприклад: *лежачий - лежачий ; шагаючий - крокуючий*

Подібна будова українських і російських слів ще не свідчить про те, що вживаються вони однаково. Якраз навпаки: у російській мові дієприкметники використовуються часто, в українській – ні. Особливо це стосується дієприкметників поданої групи. Але якщо мова має обмеження, вона завжди знаходить інший шлях для втілення певного значення. В українській мові подібні дієприкметники мають відповідники-прикметники:

компенсуючий-компенсувальний, дифференціюючий - диференціювальний, диференційний, изолюючий - ізолювальний, моделюючий – моделювальний, излучаючий - випромінювальний

Отже, якщо російський дієприкметник вказує на ознаку, в українській мові вживається прикметник. Якщо ж треба підкреслити процесуальність (а це буває в реченнях з дієприкметниковими зворотами), російський дієприкметник замінюють підрядним реченням: *генератор, вращающий вал – генератор, який обертає вал; устройство, передающее сигнал – пристрій, що передає сигнал; материал, изолирующий трубопровод – матеріал, яким ізолюють трубопровід.*

До цієї групи входять російські терміни типу *вращающийся, меняющийся, колеблющийся*. В українській мові відповідників-

дієприкметників немає. Зате є прикметники: *вращающийся-обертовий, меняющийся – мінливий, колеблющийся – коливний, сходящийся – збіжний, почерневший почорнілий*

Слова на *-ий* в українській мові належать до винятків. Тому російські дієприкметники цього типу слід передавати підрядними реченнями: *прибор, прошедший испытания – прилад, який пройшов випробування*

Отже, передавати російські дієприкметники треба дуже обережно, щоб не вийшли анекдотичні випадки на зразок *курачий (рос. курачий) або котячий (рос. катячий)* (Г. Вознюк). Сучасні термінологічні словники ще містять, на жаль, такі терміни-дієприкметники, які виходять за межі українських норм. Наприклад: *охлаждающий і охолодний; напрямний і спрямовуючий*.

Багатозначні слова

Майже всі слова в мові мають двоє і більше значень. Це зрозуміло: якби для кожного предмета чи явища існувала своя власна назва, ми просто не змогли б запам'ятати цих назв. У різних мовах слово має оригінальний, неповторний список значень, які для носіїв іншої мови зовсім не пов'язані одне з одним. Мовознавці, досліджуючи систему значень багатозначних слів, роблять навіть висновки про ментальність того чи іншого народу.

Абстрактні слова в різних мовах також пов'язуються з різними поняттями, і це свідчить про національні особливості світосприймання. Павло Флоренський звернув увагу на те, що слово істина в слов'янських мовах походить від «те, що є», в романських – від «віра», в грецькій – від «неприхованість». Порівняйте також слово простір: у латинській мові – від «крокувати», у німецькій – від «порожній, чистий», у російській – від «страна» (Г. Гачев).

Найскладніше зорієнтуватися тоді, коли семантика різномовних слів почасти збігається. Так, російським *задача і задание* відповідають українські *задача і завдання*. Однак семантичне поле російського *задача* ширше, ніж українського *задача*, воно частково перекриває семантичне поле українського *завдання*: *задача решается двумя способами – задача розв'язується двома способами, але задача первостепенной важности – завдання великої ваги; першочергове, важливе завдання*. Подібне – у співвідношенні російських *число і количество* та українських *число і кількість*: семантичне поле російського *число* ширше, ніж у його українського відповідника, тому

сполучуваність цього слова в російській мові більша: *ряд натуральных чисел – ряд натуральних чисел; большое число ошибок – велика кількість помилок*. Слово *область* у російській мові відзначається широкою семантикою, в українській – вузькою, тому: *Киевская область - Київська область; в области чего - у галузі (у сфері) чого-, область интереса - сфера зацікавлення, область оптимального теплообмена - зона оптимального теплообміну; область оптимальных скоростей - зона оптимальних швидкостей*.

Не збігається семантична структура багатьох українських і російських прикметників: *общий – загальний і спільний; определенный – визначений і певний; следующий – наступний і такий*.

Отже, семантична структура російських і українських загальноновживаних слів різна, а звідси й різний набір значень багатозначних слів. Незнання цього призводить до утворення інтерферованих словосполучень типу *велике число помилок, складати виняток, загальне джерело живлення*, які виходять за межі норм української мови. Необхідно вміти чітко розмежовувати значення багатьох українських багатозначних слів. Наприклад, *рос. отношение* дуже часто помилково перекладають українським *відношення*. *Набір значень* російського слова в українській мові передається іншими словами: *відносини, стосунки, взаємини (між членами якогось колективу, громади, між суспільними групами, класами тощо); відносини – у термінологічному значенні (виробничі відносини, економічні, класові, міжнародні); стосунки – зв'язки, контакти взагалі (стосунки з художніми організаціями); ставлення – вияв певних почуттів (ставлення до брата, до праці); відношення – причетність до чого-небудь («Він мав відношення до цього випуску»); відношення – у термінологічному значенні (синтаксичні відношення); відношення – в офіційно-діловій сфері – діловий лист*.

Для того, щоб адекватно передати думку читачеві, треба дібрати слова, які найточніше називають предмет, дію, явище чи ознаку. Конкретизувати висловлювання можна двома шляхами:

- уникайте загальних слів: якщо ви маєте на увазі квадрат, пишiть квадрат, бо якщо ви напишете чотирикутник, в уяві читача може постати і квадрат, і ромб, і паралелограм;

- використовуйте слова, які конкретизують висловлювання: *рекуператор > модульний рекуператор > модульний струминний рекуператор*. Щоправда, надмірна конкретизація також може

зашкодити викладу. Не набридайте читачеві зайвими деталями, не зневажайте його, «розжовуючи» загальновідомі речі. Словом, учіться дивитися на текст очима того, для кого ви пишете.

Інтернаціоналізми. У наш час у зв'язку з тим, що наука і економіка стають все більш інтернаціональними, зміцнюються культурні, соціальні, професійні зв'язки між представниками різних народів, активізуються різного роду обміни тощо, в лексиці багатьох європейських мов збільшилася кількість інтернаціоналізмів. Вони пов'язані переважно з галузями політики, науки, культури (форум, клас та ін.) Але співзвуччя цих слів може бути оманливим і породжувати помилки, що виникають через ігнорування суб'єктом мовлення тих змін, які відбулися з запозиченим словом в процесі його засвоєння українською мовою: звуження значення, розширення, зміна стилістичного забарвлення тощо.

Під впливом людей, що знають мову-джерело, запозиченому і освоєному слову починають приписувати ті значення або стилістичне забарвлення, які властиві цьому слову в мові-джерелі. Так, слово *агресивний*, що має в українській мові значення «загарбницький, ворожий», помилково вживається коментаторами у позитивному значенні (наприклад, *молодий, талановитий, агресивний футболіст*). Тут доречніше вжити прикметник *активний чи ініціативний*. Помилка в українській мові відбувається під впливом англійської, де *aggressive* позначає «наполегливий, напористий». Такі помилки перекладачі називають «**хибними друзями перекладача**». Аналогічно слово *амбітний* в поєднанні *амбітні плани* в українській мові позначає «надмірно честолюбний», і його не слід вживати в значенні «грандіозний», яке цей прикметник має в англійській мові.

Наявність в одній мові слів з інших мов і їх вживання в мові – об'єктивна реальність. Кількість таких слів постійно збільшується через проникнення нових слів і розширення сфери застосування старих, які вживалися у вузькому (найчастіше термінологічному) значенні. На жаль, у вживанні запозичених слів допускається багато помилок (орфографічних, орфоепічних, граматичних, лексичних), які пояснюються особливим становищем іншомовних слів: з новою для себе мовою вони мають слабкі «родинні» зв'язки (або не мають їх взагалі), тому корінь їх для більшості носіїв мови незрозумілий, значення неясне, але всі відчувають їх модність, сучасність порівняно зі звичними українськими або давно освоєними запозиченими

словами. Звідси велика спокуса вжити неукраїнське слово. Необдумане перенесення чужого слова в український текст нерідко підводить перекладача. Виникають неточності і помилки.

Проілюструємо їх нижченаведеними прикладами.

У розповідь польського автора вкраплені англійські слова. *Крейсер називається "Брейв"* (треба перекласти - "Відважний", "Хоробрий"). *А з динаміка в перекладі "загримів голос спікера"!* Але це ж не англійський парламент! І *speaker* тут попросту - диктор.

У письменника-фантаста в лабораторії стоїть великий танк зі скляною кришкою, гумовими трубками і проводами. Він згадується знову і знову. В українській вжиток *танк* увійшов в іншому, військовому значенні. А тут *tank* - бак, резервуар. Це друге значення, не настільки широко відоме, вживається переважно в хімічній промисловості, і перекладач марно загадує читачам загадки.

А як бути, якщо редактор помилки не помітив? *І раптом читач з подивом виявив, що планета Венера стерильна?* Це вже прямий обман, англійське *sterile* тут ніяк не можна переносити в українське оповідання. Письменник-фантаст хотів сказати, що *планета позбавлена життя*.

Помилки, пов'язані з вживанням «хибних друзів перекладача», крім труднощів комунікації, можуть мати й серйозніші наслідки: Вони призводять до переосмислення системи цінностей. Для української свідомості *агресивність і честолюбство* – негідні якості, які заслуговують на осуд і засудження, а вживання слів агресивний і амбітний в позитивних (і нейтральних) контекстах призводить до того, що частина суспільства може помилково сприйняти ці якості як рекомендовані до розвитку, заохочувані.

Отже, мовні помилки можуть призвести до небажаних концептуальних і моральних переосмислень.

ЛЕКЦІЯ 6 ГРАМАТИЧНИЙ АСПЕКТ РЕДАГУВАННЯ

Однією з визначальних ознак культури писемного та усного спілкування є граматична правильність, тобто дотримання унормованих правил змінювання слів та їх творення, побудови словосполучень і речень. Граматичні норми прийнято поділяти на морфологічні, що регулюють вибір варіантів морфологічної форми

слова і варіантів її поєднання з іншими словами, та синтаксичні норми – регулюють вибір варіантів побудови простих і складних речень.

Типові помилки у використанні морфологічних засобів мови:

- Стилістично невиправдане утворення форми однини від іменників, які мають тільки форму множини.

- Стилістично невмотивоване вживання у формі множини іменників, які мають тільки форму однини.

- Уживання іменників жіночого роду на позначення професій, посад жінок з невластивими українській мові суфіксами -щ(а), их(а), а також уживання іменників із суфіксом -к(а) та ін. у тому разі, коли може виникнути двозначність чи небажана для книжного мовлення експресивна забарвленість...

- Неправильне визначення роду невідмінюваних іменників іншомовного походження.

- Неправильне визначення роду однокоренових іменників, які мають родову невідповідність в українській і в російській мовах.

- Неправильне визначення роду абревіатур.

- Сплутування форм знахідного та родового відмінків у випадках уживання прямого додатка при присудках, виражених перехідними дієсловами.

- Відмінювання невідмінюваних та невідмінювання відмінюваних іменників - власних назв.

- Уживання тільки форми давального відмінка іменників із закінченням -у(ю).

- Невраховування особливостей відмінювання іменників твердої та м'якої групи.

- Сплутування закінчень (-а і -у) родового відмінка іменників чоловічого роду II відміни.

- Сплутування форм родового відмінка множини в українській і в російській мовах.

- Стилістично невмотивоване вживання конструкції "іменник + іменник" замість конструкції "прикметник + іменник" або навпаки:

- Помилкове утворення форм ступенів порівняння від складних прикметників, а також від тих прикметників і прислівників, які мають префікси й суфікси, що позначають високу міру вияву якості.

- Пропущення прийменників "від", "за", сполучника "ніж" чи ін., які треба вживати з прикметниками (прислівниками) у формі вищого ступеня порівняння.

- Використання разом з формою найвищого ступеня порівняння прикметника прийменників "за", "від", сполучника "ніж" тощо.

- Неправильна форма першого компонента порядкового числівника:

- Помилки, пов'язані з незнанням особливостей відмінювання кількісних числівників, з неправильним визначенням відмінка числівника в тексті.

- Сплутування слів "півтора" та "півтори".

- Ненормативне поєднання іменників зі словом "пара".

- Поєднання зі збірними числівниками іменників жіночого роду, які позначають осіб жіночої статі, та іменників середнього роду II відміни.

- Надуживання у значенні наказового способу форми з часткою "давай".

- Уживання "пасивних конструкцій" переважно з дієсловами, які мають частку –ся.

- Уживання дієслова недоконаного виду замість дієслова доконаного виду.

Рівень речення. Редактор має слідкувати за тим, щоб синтаксична структура речень відповідала необхідним стилістичним вимогам, уникати надмірного вживання конструкцій, які більш властиві мові оригіналу у порівнянні з мовою перекладу (наприклад, Passive voice), уникати дослівності у відтворенні синтаксичних конструкцій, уникати надмірної кількості субстантивованих іменників на противагу дієсловам. Речення ж – це той шлях, який автор долає самотужки, важкий шлях, на якому чимало перешкод і несподіванок, а головне – дуже часто немає в кого спитати поради. Перекласти буває важче, ніж написати своє. Тож почнімо з перекладу.

Ніколи не перекладайте дослівно. Навіть якщо обидві мови так добре вам знайомі, що ви навіть не пам'ятаєте, яка з них рідна. У кожній мові є власні традиції, в тому числі й синтаксичні. Запозичувати чужі традиції можна, але в міру, пристосовуючи до своїх. В іншому разі створений вами текст матиме відчутний іноземний акцент. Наприклад: *дело, не терпящее отлагательств - негайна (невідкладна, нагальна) - справа, дело не терпит отлагательств - зі справою не можна зволікати, без малейшего отлагательства - негайно, не зволікаючи, не відкладаючи, нечто вроде ошибки - наче якась помилка, как нельзя проще -*

якнайпростіше, щонайпростіше до недавнього часу – донедавна, за неначобністю - як непотрібний.

Російська мова має набагато більше книжних елементів порівняно з мовою українською, що зумовлено певними історичними обставинами.

Слова на зразок «образ», «отношение», «сила» не мають повноцінного значення (мовознавці називають їх десемантизованими словами, словами з послабленою, «вивіреною», знівельованою семантикою). Те, що українська мова може легко обходитися без подібних слів, зайвий раз підтверджує їхню семантичну неповноцінність. Ви можете закинути авторові: а хіба вживання висловів «таким чином», «яким чином» і подібних до них виходить за межі норм української мови? І справді, не виходить. Використовувати їх можна, а от чи доцільно? Чи не краще вдаватися до власне українських, у яких значення десемантизованих іменників передається конденсовано – з допомогою дієслів, прислівників тощо? Стосовно ж інших калюк – «у цьому відношенні», «це немає відношення до справи», «в силу чого» – двох думок бути не може, бо в них норми української мови порушено. Книжного (а точніше, канцелярського) відтінку надають російському викладові конструкції з віддієслівними іменниками: «для пояснення», «при наявності», «по розгляданні». В українській мові їм, як правило, відповідають два синтаксичні варіанти: один – скалькований з російської, другий – власне український:

по підписанні - після підписання – підписавши; по розгляданні - після розгляду – розглянувши; по истеченні строка - після закінчення строку - коли закінчився термін, по окончанні - після закінчення – закінчивши.

У сучасних українських науково-технічних текстах перевага, на жаль, віддається іменним конструкціям, які, хоч і не виходять за межі українських синтаксичних норм, усе ж таки становлять результат наслідування російських традицій. Надмірно вживати абстрактні іменники – це значить ускладнити текст. В українській мові є засоби для оптимального перекладу російських синтаксичних одиниць іменникового типу: *без промедлення – негайно, по видимості - мабуть, напевно, по преимуществу - переважно, здебільшого - с полным основанием введено.*

Як уже зазначалося, для російського викладу характерні штучні конструкції, які в мовознавстві звуться канцеляризмами. Росіяни пишуть «*привести к ухудшению*» (замість *ухудшить*), «*привести к улучшению*» (замість *улучшить*). Українській мові канцелярит не властивий, а тому значення десемантизованого дієслова і абстрактного іменника передається, як правило, одним семантично повноцінним дієсловом: *привести к ухудшению* – *погіршити*, *привести к улучшению* – *поліпшити*, *прийти в негодность* – *зіпсуватися*, *прийти к убеждению* – *переконатися*.

Намагаючись перекладати дослівно подібні російські конструкції, науковці або виходять за межі норм української мови (*прийти в негідність*, *перебувати в суперечності з чим*), або штучно ускладнюють текст (*привести до погіршення*, *привести до поліпшення*).

Тільки коли іменники є термінами, без таких конструкцій не обійтися: «*виконувати обробку різанням*», «*здійснювати лінійне згладжування швидких коливань*», «*виконувати автоматичне розпізнавання схеми*». В інших випадках треба віддавати перевагу дієсловом відповідно до української мовної традиції.

Керуванням мовознавці називають явище, коли одне слово вимагає від іншого форми якогось певного відмінка (тобто, перше слово керує другим). Той, хто постійно користується спорідненими мовами, дуже часто забуває, якого саме відмінка вимагає в тій чи іншій мові певне слово. Серед помилок у системі керування найпоширеніші такі:

а) уживання невідповідного прийменника: *по плану* - *за планом*, *за походженням* - *з походження*;

б) при відповідному прийменнику неправильна форма іменника: *по каналам* - *по каналах*, *каналами*; *по газопроводам* - *по газопроводах*, *газопроводами*;

в) у безприйменниковому словосполученні неправильна форма іменника: *задовольняти вимогам*- *задовольняти вимоги*, *відповідати вимогам*;

г) позанормова заміна прийменникової конструкції безприйменниковою й навпаки: *відповідно вимогам* - *відповідно до вимог*, *згідно закону* - *згідно з законом*, *по цілих днях* - *цілими днями*, *відмінний по якості* - *відмінної якості*.

Особливої уваги заслуговують конструкції з прийменником «**по**». Більшості російських словосполучень із цим прийменником в українській мові відповідають конструкції з іншими прийменниками або без прийменників:

по – по: *по два в каждом ряду – по два (по двоє) в кожному ряду (ряді); по очереди – по черзі; передать по радио – передати по радіо; по периметру – по периметру; движение воздуха по каналу – рух повітря по каналу;*

по – за: *вычислить по формуле – обчислити за формулою; по данным анализа – за даними аналізу; сравнение по показателям – порівняння за показниками; плыть по течению – пливати (плисти) за течією;*

по – з: *исследования по теплотехнике – дослідження з теплотехніки; знать по опыту – знати з досвіду; по той причине – з тієї причини;*

по – на: *по виду – на вигляд; по требованию – на вимогу; по заказу – на замовлення;*

по – у (в): *по всем направлениям – в усіх напрямках; по определенным периодам – у певні періоди;*

по – через: *по недоразумению – через непорозуміння; по ошибке – через помилку, помилково;*

по – для: *комиссия по составлению резолюции – комісія для складання резолюції;*

по – після: *по окончании школы – після закінчення школи, по прибытии поезда – після прибуття поїзда;*

по – під: *не по силам – не під силу;*

по – до: *по март включительно – до березня включно;*

по – безприйменникова конструкція: *по целым дням – цілими днями; отличный по качеству – відмінної якості.*

Координація присудка й простого підмета. З простим підметом присудок координується за граматичними ознаками (тобто координується в числі, а в минулому часі та умовному способі й у роді). Коли при підметі є кілька означень, що вказують на різні предмети, а підмет стоїть в однині, то в цьому разі присудок має форму множини (тобто координується за змістом):

Українська й білоруська мова були найбільш занедбаними серед слов'янських мов. Коли ж підмет виражений збірним іменником або мислиться як щось єдине, тоді присудок стоїть в однині: *Українське й*

польське студентство зустрілося на форумі. При підметі, вираженому іменником спільного роду, форма присудка залежить від статі особи: Зануда-вчєїй втретє привів той самий доказ. Зануда не могла піти додому, не зрозумівши, що їй сказали дві години тому. З підметами -іменниками чоловічого роду на позначення професій, посад жінок- присудок координується за граматичними ознаками, а не за змістом: Вчений перерахував докази (Речення Вчений перерахував докази - розм.) Щоб уникнути двозначності, при таких іменниках треба вживати ім'я та прізвище, що виконує функцію підмета, і тоді присудок координується за змістом: Вчений Іван Петрович Сидоров перерахував докази. Якщо при загальному іменникові є географічна чи умовна назва, то присудок координується з підметом - загальною назвою: Журнал "Наукове життя" надрукував виступ вченого. Із підметами, вираженими словами людина, особа, постать тощо, а також із підметами – збірними іменниками чи іменниками сукупності – присудок координується за граматичними ознаками: Особа чоловіка встановлена. При підметах, виражених невідмінюваними іменниками або абрєвіатурами, присудок має таку форму, якої вимагає рід і число іменника Підмети, виражені займенниками хто, що, координують із собою присудок у формі третьої особи однини теперішнього часу, а в минулому часі та в умовному способі хто вимагає форми чоловічого роду, а що-середнього: Усі зраділи, а хто й не зрадів, то не показав цього.

Так само координується присудок із займенниками інших розрядів (неозначеними, заперечними), до складу яких уходить хто, що: Дехто вирішив не приходити на збори. Ніщо мене не привабило. Проте є випадки т.зв. зворотної координації (зворотного узгодження) в реченнях з іменними присудками, за якої на форму дієслова-зв'язки в складі присудка впливає не форма підмета, а форма іменної частини присудка: Хто були ці люди? Якщо функції підмета виконують вказівні займенники середнього роду то, це, то координація присудка також зворотна: Це була видатна постать у нашій науці. При підметі – кількісному числівнику – присудок має форму третьої особи однини, а в минулому часі – форму середнього роду: Семеро дійшло до захисту. Сім дійшло до захисту. Кілька дійшло до захисту. Проте тут можлива й форма множини присудка. Однина наголошує на кількості, множина - на матеріальному складі.

Субстантивовані прикметники та дієприкметники у функції підмета координують присудок так само, як і іменники. Якщо субстантивується незмінне слово, то присудок має форму третьої особи однини, а в минулому часі – форму середнього роду: *Це "Ура!" лунало звідусіль*. У реченні з простим підметом на форму присудка не впливає відокремлений додаток чи інші відокремлення: *Ніхто, крім них, цього не знав*. Координація присудка й складеного підмета. Підмет на кшталт *"керівник із здобувачем"* координує присудок у формі й однини, і множини. Однина присудка вказує на одного активного суб'єкта дії (власне, тільки він і є граматичним підметом, а іншим іменником чи займенником виражено додаток). Множина присудка вказує на рівноправність двох суб'єктів дії, на їх паритетну участь у виконанні дії: *Керівник із здобувачем пішов на захист*. Коли до складу таких підметів як перший компонент уходить особовий займенник *я, ти, він*, тоді присудок має стояти в однині; *Я зі Степаном пішла на захист. Ти з Оксаною пішов на захист*. Із підметом, що складається із числівника та іменника, присудок координується в однині й у множині (Це не стосується тільки тих числівників, які закінчуються на один: *П'ятдесят один чоловік працював у бюро. П'ятдесят одна особа працювала у бюро*). Однина присудка наголошує на кількості предметів, а множина – на дії. Форму однини має присудок, коли числівник у складі підмета вказує на приблизну кількість (уживається зі словами на кшталт *більше, менше, близько, понад* тощо): *Близько тридцяти студентів складало іспит на "відмінно"*. Числова частина підмета може бути виражена іменником із числовим значенням (*ряд, низка, частина, більшість, меншість, юрба* тощо), тоді присудок також має форму однини: *Більшість студентів складала іспит на "відмінно"*. Множину тут маємо тоді, коли:

- друга частина підмета є багатоеlementною (*Більшість студентів, аспірантів, викладачів прийшли на мітинг*);
- присудок віддалений від підмета (*Більшість студентів, які прийшли на мітинг, проголосували за текст ухвали*);
- присудки однорідні (*Більшість вчених не підтримали аспірантів і не розпочали захист*).

Складений підмет може бути виражений словосполученням. Якщо в ньому нема слова у формі Н.в., з яким координується присудок, то присудок стоїть у третій особі однини, а в минулому часі

- в середньому роді: *"Ой не ходи, Гоцю, та й на вечорниці"* йде (йшло) на сцені вже другий сезон. Якщо в словосполученні є два іменники в Н.в., то треба додавати слово з родовим значенням, з яким і координувати присудок: *Роман "Війна і мир" екранізований декілька разів*. При підметах - словосполученнях один одного, один за одним тощо - присудок може мати форму й однини, і множини: *Один одного вчить. Один одного вчать*.

Координація присудка й однорідних підметів. За наявності узагальнювального слова присудок координується з ним. При однорідних підметах (без сполучників), виражених формою однини, присудок стоїть у множині або в однині (за прямого порядку слів – у множині). Множина присудка обов'язкова за прямого порядку слів при підметах – назвах осіб: *Іван і Петро пішли додому після захисту*.

З підметами – назвами неосіб – присудок координується за змістом або з найближчим підметом: *Сатира, гумор виявляються (-ється) в тексті*. Ті самі правила регулюють і випадки, в яких підмети поєднані єднальними сполучниками.

Якщо перед однорідними підметами є означення, виражене займенником кожний, то присудок має форму однини: *Кожний студент, аспірант має пам'ятати про це*.

Якщо використано розділові сполучники, то присудок має форму однини: *Іван чи Петро пішов додому раніше*. Якщо підмети при цьому виражені іменниками різних родів або чисел, то присудок має форму множини: *Іван чи Галя пішли додому раніше*.

У разі використання протиставних сполучників присудок координується в числі й роді з найближчим підметом (*Долинув спів, а згодом звуки фортепіано*)!, якщо при підметі є заперечна частка не, то присудок координують з реальним суб'єктом, дія якого стверджується: *Вірш, а не поема став предметом аналізу*.

ЛЕКЦІЯ 7

СТИЛІСТИЧНІ ОСНОВИ РЕДАГУВАННЯ ПЕРЕКЛАДІВ

Порушення стилістичних норм, як правило, відбувається внаслідок використання в одному функціональному стилі мовних засобів, що характерні для іншого стилю, наприклад, зловживання лексикою і фразеологією ділового стилю (канцеляризмами) або спеціальними термінами в текстах ненаукового характеру (наприклад

не диференціювати, а розрізняти — в розмовному стилі); невмотивованого вживання нелітературної лексики (діалектизмів, просторічних слів), стилістично невиправдане вживання експресивних засобів, що створює зайву, (*море дуже глибоке, а не глибоченне море* — в науковому стилі).

Стилістична норма не протиставляється загальномовній, літературній та стильовій нормам. Стилістичні норми є вершиною мовленнєвої культури. Така висока культура мовлення передбачає і володіння стилістичною досконалістю. Традиційно прийнято вважати стилістичними нормами такі мовні засоби, за якими закріпилося певне емоційне чи емоційно-експресивне забарвлення і які регламентовано вживаються у певних типах мовлення: стилях, підстилях, жанрах та видах текстів. Це означає, що стосовно стилістики мови і стилістики мовлення поняття стилістичної норми поділяється на два підвиди:

а) стилістичні норми мови — це кодифіковані сукупності (ряди) мовних засобів, які характеризуються певною частотністю щодо різних стилів і мають потенційне стилістичне значення, відповідне функціональному стилю (це стилістичний арсенал словника);

б) стилістичні норми мовлення — це мовленнєві засоби зі стилістичним значенням і прийоми їх організації у множинності конкретних текстів для одержання стилістичних ефектів відповідно до загального стильового значення і мовленнєвої системності стилю.

Стилістичні норми (засоби і прийоми їх організації) формують мовленнєву системність стилю і встановлюють її межі. Порухення стилістичних норм спричиняє синтаксичні помилки. Стилістичними помилками називають порушення законів уживання в мові лексичних одиниць, а також недоліки в побудові синтаксичних конструкцій, тобто — це неправильне вживання слова та (або) неправильне побудова речення. Нижче наводимо типові стилістичні помилки з прикладами.

Нерозрізнення паронімів. Пароніми часто вживаються неправильно. Як приклади можна навести такі пари: *відносини-відношення, грандіозний-одіозний, засвоїти-освоїти, комунікативний-комунікаційний, перекладний-перекладацький*.

Плеоназм — мовленнєвий надмірність, вкраплення слів, непотрібних зі смислового погляду. Плеоназм можна порівняти з наукоподібністю — способом наведення «вченого» лиску на прості в своїй основі речі. У просторіччі «наукою» часто називають щось незрозуміле, а наукоподібним називають спосіб викладу, що утруднює

сприйняття матеріалу. Плеонастичний текст, навпаки, може мати на меті більш докладне пояснення і описування якогось явища, процесу, устаткування тощо, однак фактично розлогі і абстрактні міркування тільки ускладнюють розуміння змісту. Однак, у певних випадках уточнення все ж необхідні. Так, у наведеному нижче прикладі, якщо з контексту не зрозуміло, про які саме приклади йдеться, то уточнення на зразок наявні в таблиці доречне. Головне, щоб описова надмірність не увійшла в звичку. Часто плеоназм формулюється за допомогою «слів-паразитів»: якийсь, правильний тощо. Якщо прочитати фразу без сумнівного слова, стає очевидним, що воно зайве. Щоб уникнути плеоназму, необхідно відсікти все зайве. Досить дотримуватися простих правил: якщо якесь слово можна вилучити з тексту без зниження якості, то це варто зробити. Нижче наведемо кілька прикладів (курсивом виділено слова, які можна і потрібно вилучити):

Приклади, *наявні в таблиці*, показують ...

Після поновлення вже *існуючого* об'єкта ...

Операція – це спосіб, *яким* виконується дія ...

(Операція– спосіб виконання дії ...);

Метод – *деяка* сукупність операцій ...

(Методом є сукупність операцій ...);

Побудова моделі у відповідності з *відомими* правилами ...

(Побудова моделі за правилами..)

Для того, щоб забезпечити ...

(Щоб забезпечити..)

Тавтологія. Тавтологією називається визначення, що повторює в іншій формі раніше сказане. Тавтологія легко виявляється під час читання тексту вголос. Взагалі, для появи одного й того ж слова двічі в одному абзаці мають бути вагомими підстави. Приклад тавтології: неправильно: *поряд з цими ознаками є і ряд інших ...* правильно: *поряд з цими ознаками є й інші ...*

Узгодження слів у реченні. Часто виникають помилки щодо узгодження слів у реченні, особливо це стосується дієслівного керування. Нижче наведемо приклади:

Неправильно: *Цей розділ розповідає про відкриття, роботі та збереженні документа.* Правильно: *У цьому розділі описано процедури відкриття і збереження документів, а також роботи з ними.*

Неправильно: Для того щоб залишитися в лідерах, критичним є вибір правильної системи пробного кольорового друку. Правильно: Щоб залишитися лідером, важливо правильно обрати систему пробного кольорового друку.

Нанизування однакових форм. Слід уникати нанизування однакових відмінкових форм, наприклад за допомогою слів: Неправильно: Для виконання завдання розстановки індексів значень ... Правильно: Щоб розставити індекси значень ...

Неправильно: З метою уникнення можливості виникнення небезпеки ... Правильно: Для уникнення небезпеки ...

У процесі роботи над мовою і стилем наукового твору можуть траплятися два типи помилок:

- нормативно-стилістичні;
- власне стилістичні.

Суть нормативно-стилістичних помилок в порушенні загальноприйнятої літературної норми: в неправильному виборі слова або фразеологізму, в неправильних формах узгодження або керування, в помилковій побудові простих і складних речень тощо. Другий тип помилок пов'язаний зі стилістичними недоліками. Головний критерій у визначенні таких помилок – це доцільність вибору мовної одиниці, доречність її в певному стилі, жанрі, конкретному тексті (наприклад, не виправдано часте вживання запозиченої або розмовної лексики, повторення однокорених слів або однотипних синтаксичних конструкцій в невеликому за обсягом тексті, змішування стилів тощо). Виправлення таких помилок потребує від редактора літературного смаку, переконливої аргументації, неодмінного обговорення та узгодження всіх спірних випадків з автором тексту.

Для успішного виправлення обох типів помилок необхідно опанувати двома технічними прийомами, описаним в книзі «Методика редагування тексту» (О. Мільчин), матеріали якої використані в цій лекції. Один із цих прийомів - обов'язкове зіставлення кожної виправленої фрази з попередніми і наступними.

По-перше, лексика і синтаксис кожної фрази повинні бути пов'язані з лексикою і синтаксисом попередніх і наступних фраз (інакше виникнуть граматико-стилістичні суперечності і неузгодженості).

По-друге, кожна фраза – це елемент композиції тексту, тісно пов'язаний з іншими такими ж елементами, і її не можна розглядати ізольовано – поза композиційними зв'язками: інакше їх можна зруйнувати.

Способи виявлення граматико-стилістичних помилок.

Оскільки синтаксичний рівень під час редагування тексту є головним, то методика виявлення помилок насамперед оснований на всебічному синтаксичному аналізі.

Передусім під час редагування необхідно проаналізувати синтаксичні зв'язки: виділити в простих реченнях словосполучення, а в складному реченні встановити межі між простими реченнями; поставити логічне запитання від головного слова в словосполученнях до залежного, а від головного речення – до залежного. Наприклад: *Вугілля - це джерело енергії, запаси якого в майбутньому є майже невичерпними.* Виділяємо прості речення і словосполучення. Перше речення: 1) Вугілля - джерело; 2) Джерело (чого?) енергії. Друге речення: 1) Запаси є; 2) Є (якими?) невичерпними; 3) Запаси (чого?) якого; 4) Є (коли?) в майбутньому. Запитання від головного речення до підрядного: Джерело (яке?) - запаси якого (вугілля) є невичерпними. Прийом схематизації синтаксичних зв'язків у реченнях становить складне синтаксичне ціле, дає змогу встановити і проаналізувати правильність граматичних форм і всієї структури речення. Якщо цей прийом стане звичним, то робота редактора над мовою і стилем твору стане більш ефективною.

Найбільш поширені лексико-стилістичні помилки. Аналіз лексико-стилістичних помилок важливий у роботі над творами будь-якого стилю і жанру. Найбільш поширені з них:

-багатослівність (або вживання «зайвих слів»);

- канцелярит;

- невинуватене використання запозиченої лексики. Незважаючи на постійні зауваження вчених описані нижче явища поступово призводять до розмивання критеріїв в оцінюванні літературних якостей твору. Читач звикає до цих стилістичних недоліків, вважає їх допустимими, використовує їх у своєму мовленні. Засилля «зайвих слів», канцелярських зворотів і надмірне захоплення запозиченнями перетворюється на стійку стилістичну тенденцію, яка спричиняє зниження загального рівня культури мовлення. Наслідок цих процесів – стандартизація як окремих висловлювань, так і цілих творів,

збіднілість думки, слабке вираження індивідуально-авторських рис.

Багатослівність, або «зайві слова», послаблюють дієвість наукового твору, роблять його менш доступним для читача, тому в завдання редактора входить виявлення та усунення так званих «зайвих слів». Слово, вживання якого невиправдане і без якого текст нічого не втрачає ні в змісті, ні у відтінку змісту, ні в емоційній забарвленості, називають «зайвим». Багато типових «зайвих слів» стали настільки звичними, що їх перестають помічати і автори, і редактори. Для того щоб в процесі редагування тексту вміти їх виявити і усунути, нижче наводимо основні групи зайвих слів:

а) дієприкметники, прикметники, дієслова, іменники зі значенням наявності або появи описуваного предмета (процесу). Це, як правило, слова наявний, існуючий, що спостерігається, що з'являється та ін. Наприклад: *Приклади, наявні в книзі, показують; Павловські казарми створювалися в процесі перебудови вже існуючої будівлі, що виходила фасадом на Велику Мільйонну вулицю (але не можна перебудувати будівлю, якої немає); У країні є ряд бібліотек, які характеризуються високими кількісними і якісними показниками* (в головному реченні йдеться про наявність бібліотек, в підрядному – про їхні якості; достатньо повідомити, що такі-то бібліотеки володіють такими-то якостями); У разі появи розривів на аркушах їх можна з'єднати смужкою цигаркового паперу Розриви на аркушах можна з'єднати смужкою цигаркового паперу (якщо йдеться про усунення розривів – значить вони є: Розриви на аркушах можна з'єднати смужкою цигаркового паперу);

б) іменники або дієслова, що виражають дію, необов'язкову для предмета. У наведених нижче прикладах виділено слова, які за змістом не можуть діяти по-іншому і не можуть по-іншому співвідноситися з іншими предметами. Наприклад: *Всі ці особливості можна встановити з різним ступенем точності, залежно від мети, з якою здійснюється розрахунок, і способу, яким він здійснюється* (замість *залежно від мети і способу розрахунку*);

в) дієслова або віддієслівні іменники, що передають дію. Наприклад: *успішне здійснення координації* (замість *успішна координація*); *проведення монтажних робіт* (замість *монтаж*); *умови, необхідні для того, щоб здійснити термоядерний синтез в лабораторії* (замість *умови для проведення термоядерного синтезу в лабораторії*). Зайвими є слова *робота, діяльність, заходи* в

поєднаннях з прийменником з: *робота з впровадження* (замість *впровадження*), *робота з виконання* (замість *виконання*), *діяльність з реалізації* (замість *реалізація*), *заходи із закупівлі* (замість *закупівля*);

г) прикметники, діеприкметники, займенники, що нічим не доповнюють характеристику іменника, якого вони стосуються. Наприклад: *Метод – деяка сукупність операцій, що застосовуються для вирішення певного завдання; ... Прийоми побудови моделі відповідно з відомими законами приватних наук; Людина зображена у певний перехідний момент свого емоційного життя; Відтворення внутрішнього світу людської особистості; Від правильно обраного режиму залежить якість зварювання.*

Канцелярит. Окремі слова, словосполучення і навіть цілі синтаксичні конструкції офіційно-ділового (канцелярського) стилю останнім часом проникають в публіцистичний, науковий стилі, а іноді – і в художню мову. Більшість учених -стилістів негативно оцінюють цей процес, справедливо вважаючи, що лексико- граматичні особливості канцелярського стилю («канцеляриту») погіршують текст, призводять до розпливчастості, до багатослівності. Одним з обов'язкових завдань редактора є послідовне усунення канцелярського стилю у творах публіцистичного, наукового, науково-популярного характеру, у навчальній і дитячій літературі:

а) заміна розщеплених присудків формами з повнозначним дієсловом-присудком. У більшості випадків розщеплений присудок ускладнює і псує мову, роблячи її одноманітною, багатослівною і важкою. Наприклад: *Необхідно проводити краще оброблення ґрунту (краще обробляти ґрунт). Ми повинні провести запис цих лекцій, тому що у нас немає підручника (записати лекції). Обхват екрану проводиться правою рукою (екран охоплюють правою рукою);*

б) виділення віддієслівних іменників і заміна їх рівнозначними дієслівними формами. Текст, насичений віддієслівними іменниками, читається дуже важко, тому, якщо ці іменники не є термінами, рекомендується використовувати співвідносні дієслівні форми. Наприклад: *Необхідно переглянути план посівів пшениці в бік його подальшого збільшення (Необхідно збільшити план посівів пшениці); Перша виробнича практика має своїм завданням отримання студентами більш повного уявлення про свою майбутню*

спеціальність (Перша виробнича практика дасть змогу студентам глибше ознайомитися зі своєю майбутньою спеціальністю);

в) невиправдане вживання слів питання, проблема, момент, завдання, факт, обставина. Під час вживання цих слів первісне значення їх повністю втрачається, що автоматично переводить їх у розряд «зайвих». Наприклад: *Мета конференції розглянути питання про те , як автор реалізує свій задум ... ; Необхідність вирішення проблеми відповідності попиту і пропозиції на споживчі товари диктується гостротою питання. Варіант правки: Необхідно врегулювати співвідношення попиту та пропозиції на споживчі товари або (з компенсацією метафори «гострота питання»: Виникла гостра необхідність врегулювати ... (і далі по тексту); Хочу відзначити факт відсутності гласності ;*

г) вживання канцелярських штампів. Непомірне їх вживання часто призводить до несподіваного іронічним ефекту , на який автор не розраховує. Усунення канцелярських штампів сприяє більшій доступності, ясності тексту.

Наприклад: *Хто виховував дітей шляхом бабусь і дідусів , тим легше (Легше тим , кому допомагають виховувати дітей бабусі й дідусі); Автобус під керуванням водія Васильєва скоївзіткнення (Автобус, за кермом якого перебував водій Васильєв, зіткнувся з автомашиною); Слід порушити на належну висоту питання про рівень викладання деяких дисциплін в нашому інституті. (Потрібно поліпшити викладання деяких дисциплін в нашому інституті) ; Підвищення пильності в потрібний момент пов'язано насамперед з наявністю побоювання зриву виконання завдання через підвищення ціни помилки (У певний момент співробітник повинен проявити особливу пильність підчас виконання завдання, оскільки добре уявляє собі підвищення «ціни помилки» у разі зриву у своїй роботі). Останній з прикладів наочно показує, що перенасичення канцелярськими зворотами і штампами не тільки псує текст стилістично, але і робить майже неможливим його розуміння.*

Запозичені слова Істотним недоліком є також невиправдане вживання запозичених слів, яке зумовлене двома причинами :

а) безперекладне вживання іншомовного запозичення. Джерелом поширення цієї помилки передусім є перекладені неправильно тексти. Наприклад: *Проблеми безпеки Індії зумовлені трьома основними факторами: географічним і геостратегічним*

становищем; дисонансом між Індією і її країнами, що її оточують; зростаючою гонкою озброєння. Всі ці фактори є атрибутами стратегічних доктрин, які переважають зараз у світі. Зазначені слова подано в цьому тексті без перекладу, хоча природа помилкового вживання в кожному з трьох випадків різна. Так, слово *проблема* тут або є «зайвим» (*Безпека Індії зумовлена трьома чинниками*), або слово зумовлені має бути замінене іншим присудком з подальшою перебудовою всього речення (*проблеми безпеки Індії повинні вирішуватися з урахуванням трьох факторів*). Слово *дисонанс* бажано замінити більш зрозумілим – суперечність чи розбіжність. Легко можна уникнути і використання слова атрибуту, замінивши його конструкцією є суттєвими ознаками. Можливий і інший варіант правки: *Всі ці фактори визначають стратегічні доктрини, які переважають зараз у світі;*

б) ігнорування стилістичного забарвлення запозиченого слова. Природний процес переходу слів з однієї мови в іншу супроводжується іноді зміною їх «вихідного» стилістичного забарвлення. Нейтральне в мові-джерелі слово може набути додаткових стилістичних характеристик та відтінків. Особливо це помітно, коли слово ще недостатньо освоєно українською мовою. У таких випадках потрібна обережність у його вживанні, особливо якщо стилістичне забарвлення слова може вплинути на сприйняття всього тексту. Наприклад: *У Палаці спорту було проведено шоу: «На допомогу дітям Чорнобиля»*. Тут слово *шоу*, в значення якого входить смисловий відтінок «яскравий, святковий», в поєднанні з назвою заходу «*На допомогу дітям Чорнобиля*» явно недоречне. Бажана заміна на *благодійний концерт*. Інший приклад: *Перша леді кондитерської фабрики (про конкурс краси на кондитерській фабриці «Червоний Жовтень»)*. Невідповідність «високого» забарвлення слова *леді* і описуваної дійсності спричиняє комічний ефект.

Отже, порушення стилістичних норм спричиняє лексичні, граматичні, синтаксичні помилки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беззубов А. Н. Введение в литературное редактирование: учеб. пособие / А.Н. Беззубов. – СПб., 1997. – 130 с.
2. Бондаренко Т. О. Літературне редагування: методичні матеріали для студентів зі спеціальності —Журналістика / Т. О. Бондаренко. – Харків, 2003. – 32 с.
3. Венгренивська М. А. Нариси з теорії та практики редагування перекладних текстів і порівняльної стилістики (французька та українська мови) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. А. Венгренивська ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. - К. : Київський ун-т, 2008. – 560 с.
4. Галь Н.Я. Слово живое и мертвое: Из опыта переводчика и редактора / Н. Я. Галь. – 4-е изд., доп. – М.: Книга, 1987. – 272 с.
5. Губарець В. Редактор і переклад. Основи видавничої роботи з відтвореними текстами: навчальний посібник / В. Губарець.– Тернопіль: Навчальна книга «Богдан», 2012. –176 с.
6. Зарицький М. С. Переклад: створення та редагування / М. С. Зарицький. - К. : Парламентське вид-во, 2004. - 120 с.
7. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад / Р. П. Зорівчак. - Л.: Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 1989. – 215 с.
8. Іванченко Р. Г. Літературне редагування / Іванченко Р. Г. – К. : Вища школа, 1983. – 247 с.
9. Капелюшний А. О. Стилiстика й редагування : практичний словник-довiдник журналіста / А. О. Капелюшний. - Львів : Паіс, 2002. - 576 с.
10. Капелюшний А. О. Стилiстика. Редагування журналістських текстів : практичні заняття: Навч. посіб. з курсів "Практична стилістика української мови", "Стилiстика тексту", "Редагування в засобах масової інформації" / А. О. Капелюшний. - Л. : ПАІС, 2003. - 544 с
11. Карпенко О. В. Основи редакторської майстерності. Теорія, методика, практика : підручник для студ. вищ. навч. закладів / В. О. Карпенко ; Відкритий міжнародний ун-т розвитку людини "Україна". - К. : Університет "Україна", 2007.

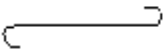

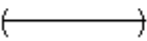

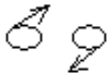

12. Куляс П. П. Словник найпоширеніших помилок у засобах масової інформації з варіантами їх виправлення : посіб. для майбут. редактора. До курсу "Редагування різних видів літератури" / П. П. Куляс ; Відкритий міжнародний ун-т розвитку людини "Україна". - К. : Університет "Україна", 2006. - 192 с.
13. Литературное редактирование. Материалы для занятий : учеб. пособ. / И. К. Гужова [и др.] ; ред. К. М. Накорякова. - М. : Издательство Московского ун-та, 2000. - 158 с.
14. Літературне редагування : навч.-метод. посіб. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т журналістики ; [упоряд. Серажим К. С.]. - К. : Паливода А. В. , 2012. - 342 с.
15. Мацько Л. І. Стилїстика ділової мови і редагування документів : навч. посіб. для дистанц. навч. / Л. І. Мацько [и др.] ; Відкритий міжнародний ун-т розвитку людини "Україна". - К. : Університет "Україна", 2004. - 282 с.
16. Мильчин А. Э. Методика редактирования текста / Мильчин А. Э. - М. : Книга, 1980. - 320 с.
17. Накорякова К.М. Литературное редактирование: [учебник] / Накорякова К.М. - М.: ИКАР, 2002. - 432 с.
18. Основи теорії редагування перекладів : конспект лекцій / Укладач : Ребрій О. В. - Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. - 88 с.
19. Партико З. В. Загальне редагування: нормативні основи : [навч. посібник] / Партико З. В. - Л. : ВФ Афіша, 2006. - 416 с.
20. Редагування науково-технічних перекладів : метод. рек. для підгот. до практ. занять і самост. роботи для студ. спец. 7.030507 "Переклад" денна форма навч. / уклад. І. Л. Титаренко Національний авіаційний ун-т. Гуманітарний ін-т. Факультет лінгвістики. - К. : НАУ, 2006.
21. Розенталь Д. Е. Справочник по правописанию, произношению, литературному редактированию / Д. Э. Розенталь [и др.]. - М. : Московская междунар. шк. переводчиков, 1994. - 400 с.
22. Свинцов В. И. Логические основы редактирования текста / В.И. Свинцов. - М. : Книга, 1972. - 272с.
23. Сикорский Н. М. Теория и практика редактирования / Сикорский Н. М. - М. : Высшая школа, 1980 - 328 с.

24. Стилистика и литературное редактирование : учебник для студ. вузов, обуч. по гуманитар. спец./ В. И. Максимов [и др.] ; ред. Максимов В.И. - М. : Гардарики, 2005. - 651 с.

25. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис : навч.-метод. матеріали до курсу / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Філол. ф-т, Каф. укр. мови, вид. справи та редагування ; уклад.: О. Г. Межов, Т. Є. Масицька. - Луцьк : Вежа, 2008. - 133 с.

26. Терехова В. С. Литературное редактирование : [учебное пособие] / Терехова В. С. – Л. : ЛГУ, 1975. – 96 с.

27. Тимошик М. С. Книга для автора, редактора, видавця. Практичний посібник / Тимошик М. С.–К.: Наша наука і культура, 2005.– 358 с.

Коректурний знак	Призначення	Зразок застосування
	Друкувати текст з абзацу	≧ Констатуюча частина може бути відсутня
	Ліквідувати абзац	Думка не закінчена.) Абзац не потрібен
	Вписати літеру	Цілом ^у слішно
	Вписати пропущене або замінити помилково написане слово	Документ ^{без} \ помилка
	Вилучити проміжок між словами	Документ / (—) \ знаходиться на виконанні
	Вилучити проміжок у слові	До[к]умент
	Вилучити знак або літеру	Організація місця
	Роз'єднати слова, надруковані разом	Наказ[і]є
	Вилучити зайві слова	Літературна мова ~~мова~~
	Вилучити зайвий текст	При підготовці наказів слід враховувати ~~із розпорядчє та виконавчє значєння~~
	Відновити помилково закреслене слово	Активна ~~форма~~ вживається
	Поміняти місцями слова, надруковані поряд	Розпорядча ~~може~~ частина поділяється
	Поміняти місцями слова в реченні	Слова поміняти в реченні місцями
	Переставити з одного рядка в другий слово або групу слів	Кожен пункт наказу ~~арабськими цифрами~~ <u>нумерується</u>
	Вилучити розрядку	<u>Наказ</u>
	Замінити малу літеру великою	<u>у</u> країна
	Замінити велику літеру	Пун <u>к</u> т